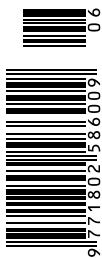

УКРАЇНСЬКИЙ ЖУРНАЛ
6|2023

Виклики олімпійського року	3
Суд: учасників Майдану вбили українські правоохоронці	11
Євген Захаров: «Наша реальність дуже погано корелює з політичною філософією Вацлава Гавела»	19
Польща: зміна курсу	27
Як суперечка про зерно переросла в конфлікт	31
Фіцо як Орбан 2.0	40
Архітектура втрат і переосмислень	44
Наш Крим у книжках	48
Антон Слепаков: «Я дуже щасливий, що молоде покоління вже не буде знати цитати із совєцьких мультиків і комедій»	52
На порозі дому буття	57
Як «Відблиск» Валентина Васяновича поєднує непоєднуване	59
У підмурках мистецької виставки під час війни.	62
«Я і Фелікс» Ірини Цілик: танці навколо склеєної пам'яті	65
рецензії	68

Наш читачу!

Осінь 2023 року принесла кілька непримних новин у відносинах із найближчими сусідами. На жаль, як під час передвиборчої кампанії в Польщі, так і в Словаччині Україну було використано як інструмент у внутрішньополітичній боротьбі. В обох випадках досить безпардонно.

Звісно, як у першому, так і в другому випадку політологи цих країн запевняють нас, що ситуація не така вже й загрозна, що після того, як уряди сформуються і емоції вщухнуть, усе повернеться у звичні колії. Якщо щодо Польщі в це ще можна повірити, то у випадку зі Словаччиною навряд чи. Роберт Фіцо і його партія перейшли червоні лінії, за які їм не вдасться повернутися не тому, що Україна цього не дозволить, а тому, що вони самі цього зробити вже не зможуть. Так, для України це дуже непримна новина, але для самої Словаччини — трагічна. І якщо не з'явиться якийсь «чорний лебідь», Словаччина приречена на довготривалий застій і деградацію суспільства та демократії. Дається взнаки невікований фашизм, комбінований із невіковним комунізмом.

Значна частина виборців у Центральній Європі на свідомому чи підсвідомому рівні розуміє, що Україна бореться і за них у тому числі, але політичній еліті цих країн досі не вдалося пояснити другій частині, у чому саме полягає ця боротьба. Ця група людей не хоче собі уявляти того, що коли впаде Україна — настане їхня черга. Майбутнього вони не бачать. Зате, можливо, було би добре їм це пояснити на прикладі минулого. Бо що буде в майбутньому, дійсно, ми не знаємо, зате знаємо, що трапилось, коли Україна програла свої визвольні змагання у 20-х роках минулого століття. А був 39-й для Польщі, був 56-й в Угорщині і 68-й у Празі.

Можливо, варто було словацьким виборцям сказати, що доки Україна не увійде в ЄС і НАТО — Словаччина залишиться периферією. А могла би нею не бути.

З подіями, які відбулися в Ізраїлі, увага світових медіа до України очікувано знизилась. Це правда. І це б нічого, якби із похолоданням не прийшла нова хвиля «скептицизму», майстерної російської пропаганди і відвертої маніпуляції. І нам це все треба вистояти. Не вперше ж.

*Від редакції «Українського журналу» —
Ленка Віх*

Виклики олімпійського року

Євген Магда, Київ
Фото: Владислав Мусієнко

Наступний, 2024-й, буде роком проведення Олімпіади. Кажуть, що в античні часи на час проведення спортивних змагань війни зупинялися. Проте в сучасному світі подібна логіка навряд чи є можливою. На Україну та її громадян чекає рік, наповнений викликами та випробуваннями.

Є всі підстави припускати, що Україна зустрине другу річницю широкомасштабного вторгнення в стані війни з росією. Емпіричний досвід протистояння з рф виявився дорожчим у всіх сенсах за прогнози, оцінки та статистичні викладки. Допомога західних партнерів (формат «Рамштайн» залишається публічно недооціненим) продовжує надходити, проте тягар втрачених життів своїх громадян несе на собі саме Україна. У цій ситуації офіційному Києву необхідно говорити про власну глобальну роль з урахуванням цільових аудиторій. Географічно близьким союзникам зі складу Бухарестської дев'ятки розповідати про зацікавленість їхнім досвідом європейської та євроатлантичної інтеграції. Вступ до НАТО, мабуть, має більш вагоме значення для України в стані війни з росією, ніж європейська інтеграція. Сполученням Штатам та Великій Британії — наголошувати на важливості двопартійної підтримки України; державам Старої Європи — на органічності участі України в політичних процесах на континенті. Для країн Глобального Півдня — варто акцентувати увагу на антиколоніальному, по суті, характері російсько-українського протистояння, нагадувати, що ми ведемо Війну за Незалежність, а ітаю — що він був до 2022 року нашим головним торговельним партнером, а агресія росії заважає КНР стати економікою номер один у світі.

Війна

Російська агресія продовжує виснажувати Україну, яка перетворилася на найбіднішу країну Європи, яка щохвилини продовжує зазнавати збитків. Потреби в постачанні

військової техніки та фінансовій допомозі не зменшуються, і складно уявити собі обсяг допомоги, який міг би вирішити всі актуальні для України потреби на полі бою. Нам вдалося переконати світ, що російсько-українська війна не є протистоянням уламків армії колишнього СРСР, проте пацифістські настрої та путінферштейнг залишаються вагомими факторами сучасного світу. У злочинному характері

Волю до Перемоги конче необхідно підсилювати новітнім західним озброєнням, боєприпасами та продовженням фінансової допомоги Україні. Для їхнього збільшення вітчизняний істеблїшмент повинен говорити на міжнародній арені не лише єдиним голосом, але й голосами представників різних політичних сил — влади та опозиції.

дій росії поступово переконуються дедалі більше світових гравців, однак їхні *modus operandi* не завжди передбачають дії за найбільш сприятливим для України сценарієм. Головнокомандувач Збройних Сил України Валерій Залужний на сторінках *The Economist* відверто розповів про проблеми України у веденні війни. Захід продовжує постачання зброї, проте навіть високотехнологічних зразків буває недостатньо там, де рашисти беруть кількістю вбитих вояків. Україні ж мобілізаційні зусилля даються неспросто, до речі, наша країна фактично вперше переживає досвід настільки масштабної війни, яку вона розпочала як суверенна держава. Обсяг захоплених рашистами українських те-

риторій є найбільшим у Європі після 1945 року, і цей аргумент також треба використовувати в діалозі з нашими західними партнерами.

Збройні Сили та волонтери залишаються в авангарді довіри українського суспільства. Хоч кампанія 2023 року не принесла з об'єктивних причин таких разючих успіхів, як контрнаступи 2022 року, проте українці продемонстрували волю до Перемоги. Навіть окремі точкові успіхи, пов'язані з винахідливістю українських військових та використанням західної зброї, варто транслювати на весь світ. Волю до Перемоги конче необхідно підсилювати новітнім західним озброєнням, боєприпасами та продовженням фінансової допомоги Україні. Для їхнього збільшення вітчизняний істеблїшмент повинен говорити на міжнародній арені не лише єдиним голосом, але й голосами представників різних політичних сил — влади та опозиції. Доцільно зосередитися на виробництві вітчизняних озброєнь та боєприпасів.

Суспільство

Виснаженість війною — сувора реальність життя в Україні, яка втратила кілька мільйонів своїх громадян як біженців. Про безповоротні втрати говорити зараз не випадає, однак є очевидним, що вони є масштабними. Обговорювати демографічні проблеми до завершення бойових дій нема сенсу, проте владі було б не зайвим продемонструвати власне бачення перспектив вирішення цієї проблеми. Розширення суспільства на тих, хто усвідомлює масштаб та загрози російської агресії та прагне дієво їй опиратися, та тих, хто хотів би відсидітися скраєчку, десь особливо не долучаючись до вирішення проблем країни, стає помітнішим із кожним місяцем ведення бойових дій. Ситуація прикра, проте маємо визнати, що для демократичного суспільства вона не є унікальною, уніфікація сприйняття війни швидше є атрибутом тоталітарної або авторитарної держави. Сьогодні потреба

в змінах державної інформаційної політики України є очевидною. Громадянам, які зосереджені на захисті держави та її інтересів, важливо усвідомлювати, що їхні зусилля матимуть належну оцінку швидше суспільства, ніж державних інституцій.

Економіка

Україна потерпає не лише від наслідків російського вторгнення, але й від відсутності кроків, які б відповідали нагальним потребам держави. Залежність від допо-

моги Заходу є очевидною, проте перехід економіки на воєнні рейки повинен відбуватися щонайменше більш організовано. Коаліція Перемоги, яка є в парламенті з перших днів вторгнення у форматі парламентської більшості, поки що не зуміла продемонструвати ефективної реакції на наявні виклики. Податковий тиск не став меншим, а корупційні прояви в Україні легко повернулися до довоєнних масштабів. Плани з відновлення української економіки, які влада представляє світовій спільноті, страждають на брак реаліс-

тичності. Заслугує підтримки прагнення України забезпечити функціонування морського коридору для експорту, проте це ледь не єдина помітна ініціатива, спрямована на відновлення економічного потенціалу держави.

Влада

Очевидна концентрація влади в руках президента викликає все менше оптимізму, хоч і є зрозумілим, що в умовах війни функціонування вертикалі влади є необхідним. Проте досить часто в Україні ухвалення рішень делегується численним

Виснаженість війною — сувора реальність життя в Україні, яка втратила кілька мільйонів своїх громадян як біженців. Про безповоротні втрати говорити зараз не випадає, однак є очевидним, що вони є масштабними.

радникам без політичної відповідальності, що навряд чи збільшує довіру до влади всередині суспільства. Парламентські вибори не було проведено вчасно через війну, питання проведення президентської кампанії обговорюється, й українському суспільству конче бракує тези «нам потрібна перемога, а не вибори». Говорити про об'єктивні соціологічні показники сьогодні навряд чи випадає, проте чимало політиків розмірковують про вибори вже сьогодні. Небезпечним є курс на примусове згортання місцевого самоуправління, його дискредитацію в очах громадян. Кабінет Міністрів залишається практично непомітним публічно, а запропонований ним «Концепт посилення стійкості демократії в Україні» викликав хіба що гіркі посмішки. Довіра до судової влади в Укра-

їні практично відсутня, й угоди із судом у резонансних справах, що передбачають пожертви на підтримку ЗСУ, лише посилюють це відчуття. Чинні владні актори виявилися неспроможними до консолідації з політичними опонентами заради перемоги над росією, тому будуть стикатися з проявами зовнішнього тиску з боку наших західних партнерів.

Сприйняття у світі

Тривала російсько-українська війна породила втому та апатію на Заході, вона не стала ані success story в боротьбі проти авторитарного кремлівського режиму, ані фактором консолідації Заходу. Україна стоїть на порозі НАТО та ЄС, проте далеко не факт, що зможе стати членом цих впливових організацій до завершення війни з росією. У 2024 році пройдуть вибори до британського парламенту, Європейського Парламенту, президентська кампанія в США та чергове перепризначення путіна. Ці фактори свідчать, що знайти ефективні важелі допомоги Україні, збільшувати її на тлі спалаху довготривалого конфлікту на Близькому Сході буде непросто, потрібні консолідовані дії українського істеблішменту та сил, зацікавлених у розвитку України. Постійно підтримувати увагу до себе, здійснювати перетворення, зосередитися не лише на виживанні, але і створювати траєкторію розвитку — стратегічні завдання України сьогодні.

Сусіди

Зернова криза зменшила ступінь довіри у двосторонніх відносинах із Польщею, проте вони залишаються на найвищому після 1991 року рівні. Потенційна зміна керівної команди в Польщі може вплинути на окремі нюанси, проте стратегічне порозуміння між Києвом та Варшавою існує, залишилося наповнити його новим сенсом. Наприклад, «новим прометеїзмом», спрямованим проти експансії кремля в Балто-Чорноморському регіоні.

Україні доведеться шукати підходи до Словаччини та Угорщини, прем'єри яких налаштовані підкреслено критично. Очевидно, потрібен діалог і з Чехією як учасницею V4. Не виключено, що зміниться політична кон'юнктура в Румунії, де мають пройти у 2024 році парламентські вибори. Молдова, яка активно солідаризується останнім часом з Україною, також пройде випробування президентською кампанією. Лукашенківська Білорусь продовжує грати роль подразника для України, і це є приводом для формування більш ефективного діалогу з білоруськими демократичними силами.

Тривала російсько-українська війна породила втому та апатію на Заході, вона не стала ані success story в боротьбі проти авторитарного кремлівського режиму, ані фактором консолідації Заходу. Україна стоїть на порозі НАТО та ЄС, проте далеко не факт, що зможе стати членом цих впливових організацій до завершення війни з росією.

На Україну чекає непростий рік — рік, коли консолідація та порозуміння всередині суспільства, формування національних інтересів мають стати не просто словами та термінами, а планом конкретних дій. Перемогу у війні з небезпечним екзистенційним ворогом можна здобути лише з олімпійським спокоєм, який сформований стратегією та тактикою дій, спрямованих на успіх.

ПОЛІТИКА

Суд: учасників Майдану вбили українські правоохоронці

Тетяна Козак, Київ
Фото: Петро Андрусечко

Про що був вирок у головній справі Майдану про масові розстріли протестувальників 20 лютого 2014 року?

Революція Гідності відбулася майже десять років тому. У листопаді 2013 року в центрі Києва почалися мирні протести після того, як президент Віктор Янукович відмовився від підписання Угоди про асоціацію з ЄС. Коли влада почала протидіяти демонстрантам, застосовуючи насильство, протести стали численнішими та поширилися на інші регіони України. Чотири місяці протистояння між владою та громадянами завершилися трагедією. 20 лютого 2014 року на вулиці Інститутській у центрі Києва були вбиті 48 протестувальників, ще 80 отримали кульові поранення. Через два дні президент Віктор Янукович та його поплічники втекли до Росії, а Майдан оголосив перемогу.

За весь період Майдану загинуло 107 протестувальників, які стали Героями Небесної сотні. Були жертви і серед правоохоронців — 13 загиблих.

Справи Майдану

Верховна Рада заборонила переслідувати та карати майданівців. А злочини, скоєні владою та силовими структурами під час Революції Гідності проти відносно мирних демонстрантів, об'єднані в так звані справи Майдану.

Справа 20 лютого — ключова. Як розстрілювали людей, зняли на відео та фото журналісти, що перебували на Майдані. Це була група людей у чорній формі з жовтими пов'язками. Обличчя в них були закриті. У руках вони тримали автомати Калашникова. Правоохоронці ніколи не визнавали свою причетність до розстрілів, але слідство, яке розпочалось одразу після завершення протестів, встановило, що так звана «чорна рота» — це спецпризначенці київського полку «Беркут».

Понад дев'ять років по тому, 18 жовтня 2023 року, Святошинський райсуд Києва зрештою оголосив вирок колишнім мілі-

мового взводу №3 роти спеціального призначення сержант Павло Аброськін; міліціонер-водій штурмового взводу №3 роти спеціального призначення сержант Сергій Зінченко та заступник командира полку з кадрової роботи полку міліції особливого призначення «Беркут» підполковник міліції Олег Янішевський.

Їх затримали в першій половині 2014 року за обвинуваченням у вчиненні теракту, перевищенні службових повноважень, умисному вбивстві, замаху на вбивство, перешкоджанні проведенню мирних мітингів та зборів, заволодінні вогнепальною зброєю за попередньою змовою шляхом зловживання своїм службовим становищем, у незаконному поводженні зі зброєю.

Департамент справ Майдану в Офісі генпрокурора, який розслідував злочин, та потерпілі вимагали довічного покарання для ексберкутівців. Але міліціонери категорично заперечували вину, не йшли на співпрацю зі слідством та вимагали виправдання.

Ще 20 беркутівців залишаються в розшуку. Вони втекли до росії ще у 2014 році. Втечу забезпечував, зокрема, підполковник Сергій Яковенко — спецназівців таємно вивезли з бази полку цивільними машинами, а потім на таксі відправили до Кривого Рогу та Миколаєва, звідки міліціонери попрямували до Криму. З-під домашнього арешту втік до росії також і командир роти Дмитро Садовник. Суддю, яка його відпустила із СІЗО, судили за це рішення, але виправдали.

Обміни ув'язненими

З 2020 року трьох із п'яти обвинувачених у справі 20 лютого — беркутівців Аброськіна, Зінченка та Янішевського — судять заочно. Це сталося після рішення про їхню участь в обміні ув'язненими між Україною та росією. Потерпілі виступали проти їхнього обміну, наполягаючи, що судовий процес має завершитися. Президент України Володимир Зеленський уже після

Суд встановив, що в активістів стріляли спецпризначенці «Беркута». На то вказували, зокрема, кулі та гільзи, знайдені на Майдані та в тілах потерпілих. Їх відстрілили з автоматів Калашникова, закріплених за бійцями роти під керівництвом Дмитра Садовника.

того, як обмін відбувся, визнав, що це було важке політичне рішення, участь в обміні бійців «Беркута» була умовою, без якої він зірвався. Тоді українській владі вдалося звільнити з полону 76 українських громадян. Зокрема, повернулися додому 12 військових, деякі з них перебували

в полоні з 2015 року, як-от танкіст Богдан Пантюшенко та двоє бійців 3-го полку спецпризначення ЗСУ Олександр Коріньков і Сергій Глондар. А в списку звільнених 64 цивільних були також в'язні катівні «Ізоляція», у тому числі журналіст та письменник Станіслав Асєєв, якого «ДНР» звинуватила в шпигунстві та екстремізмі. Про свій досвід перебування в полоні він написав книгу «Світлий Шлях»: історія одного концтабору».

Обмін дійсно поставив під загрозу судовий процес щодо подій 20 лютого 2014 року. Однак через два місяці після обміну двоє беркутівців — Сергій Тамтура та Олександр Маринченко — неочікувано повернулися в Київ з окупованих територій та продовжили відвідувати судові засідання. Їхні товариші залишилися у «ДНР». Проте вони все ще мали можливість надати свої свідчення, але відмовилися. Їх на суді представляли адвокати, які стверджували, що не мають зв'язку із підзахисними.

Тамтура й Маринченко були присутні в залі Святошинського райсуду Києва під час оголошення вироку.

Четверо обвинувачених вийшли б на волю

Розгляд справи завершили ще в листопаді минулого року — сторони виступили з промовами, свої покази вперше надали обвинувачені. Майже рік суд перебував у нарадчій кімнаті.

Проголошення було коротким: тривало трохи більше пів години. Законом дозволено проголошення лише резолютивної частини на час дії воєнного стану. Повне рішення оголошували б понад місяць.

Вердикт суду виявився неочікуваним для сторони обвинувачення та потерпілих, як і для захисту.

Суд виправдав Сергія Тамтуру від усіх обвинувачень — прокуратура, на думку суду, не довела його вини. Олександра Маринченка суд визнав частково винним у перевищенні службових повноважень та призначив покарання у вигляді 5 років позбавлення волі. Суд зарахував йому строк перебування під вартою під час судового розгляду — один день за два — і визнав, що Маринченко відбув покарання.

Павла Аброськіна та Сергія Зінченка засуджено до 15 років позбавлення волі. Суд визнав їх винними у вбивствах протестувальників. За думкою суду, вони свавільно позбавляли життя людей на Майдані. Однак, якби Аброськін та Зінченко були в залі суду, їх би теж відпустили з-під варти — з огляду на «закон Савченка», тобто один день тримання в СІЗО зараховується за два дні позбавлення волі при винесенні вироку. І хоч уже в травні 2017 року Верховна Рада проголосувала за скасування закону, усім заарештованим до цього часу суд рахує термін покарання за цією схемою.

Єдиний, хто отримав довічне позбавлення волі — це замкомандира полку Олег Янішевський. Його визнали винним у масових вбивствах беззбройних громадян.

Суд також задовольнив цивільні позови потерпілих про моральну компенсацію. Обов'язок сплатити суд поклав не на обвинувачених, а на МВС, яке відповідало за своїх співробітників.

Наказу зверху стріляти не було

Окрім вини обвинувачених, суд мав надати оцінку тому, що саме відбулося на Майдані 20 лютого 2014 року. Судді частково не погодилися з версією прокуратури, яка доводила, що спецпідрозділ київського «Беркута» розстрілював майданівців, виконуючи наказ керівництва правоохоронних органів, а дії погоджувалися на найвищому рівні — президентом Віктором Януковичем. Метою було залякати протестувальників і зупинити протести, а також вплинути на опозиційних політиків.

Дійсно, суд встановив, що в активістів стріляли спецпризначенці «Беркута». На то вказували, зокрема, кулі та гільзи, знайдені на Майдані та в тілах потерпілих. Їх відстріляли з автоматів Калашникова, закріплених за бійцями роти під керівництвом Дмитра Садовника. Причому зброї намагалися позбутися після злочину, однак слідству вдалося її знайти.

СБУ виявила автомати Калашникова через півтора року після подій на Майдані — після того, як отримала інформацію від членів організації ветеранів війни в Афганістані «Ніхто крім нас», які допомагали вивозити беркутівців з Києва та бачили, як ховали розпилену на частини зброю на Жуковому острові в Голосіївському районі столиці, у водах річки Віта. Йдеться про 24 автомати Калашникова, одну снайперську гвинтівку Драгунова, три рушниці «Форт-500» 12 мм і пістолет «Форт-12» 9 мм.

Влітку цього року київський суд визнав винним підполковника міліції Сергія Яковенка в організації вивезення спецназівців з бази київського «Беркута» та знищення зброї. Його засудили до десяти років ув'язнення — заочно. З 2014 року його оголошено в міжнародний розшук. За інформацією прокуратури, Яковенко

спочатку виїхав до окупованого Криму, а потім до росії.

Захист ексберкутівців у справі про події 20 лютого просував альтернативну версію про те, що майданівців розстрілювали «грузинські снайпери». Але суд це однозначно спростував. Як і версію про слід ФСБ на Майдані, яку в суді розповідав, зокрема, колишній голова СБУ Валентин Наливайченко. Суд встановив, що серед тих, хто стріляв на Майдані в протестувальників, не було громадян росії, як і будь-яких інших країн.

На думку суду, наказу від керівництва держави на розстріл протестувальників не було, а також не було завдання залякати протестувальників, щоб припинити протести. Тобто теракт не було, а спецпризначенці діяли самостійно, одним із мотивів дій була помста.

Водночас суд не визнав мирним протестом події 20 лютого, як і 18 лютого, коли «Мирна хода» майданівців до урядового кварталу закінчилася протистоянням із правоохоронцями, а також початком АТО для зачистки Майдану. На думку суду, тоді протест перейшов у «збройне повстання людей проти тиранії та свавілля влади».

Зокрема, перемир'я, оголошене 19 лютого, порушилось о 5:30 ранку стрільбою по правоохоронцях. Хто стріляв, судом не встановлено, але відомо, що постріли здійснили з території активістів Майдану. Суд вважає, що стрілянина спричинила панічний відступ військовослужбовців Внутрішніх військ, а спецпризначенці «Беркута» прикривали евакуацію — для того зайняли території Жовтневого палацу. Розстріл активістів групою спецназівців «Беркута» почався о 9:17. Суд встановив, що беркутівці на той момент уже не мали для того легітимних причин, бо військовослужбовці вже залишили територію Жовтневого палацу. Тобто, на думку суду, це було «свавільне, умисне позбавлення життя мітингувальників, безмотивне застосування зброї, невибіркоче, не зважаючи, чи є загроза». Причому стріля-

ли не тільки по тих, хто рухався — хоч це не підстава для застосування, а й по тих, хто надавав допомогу.

Крім цього, суд вивчав обставини з початку Майдану. Зокрема, встановив, що приводом для масових акцій протесту стала відмова керівництва країни під тиском рф підписати Угоду про асоціацію з ЄС. Цим скористалося військово-політичне керівництво росії, щоб окупувати частину територій України у 2014 році, а 24 лютого 2022 року розпочати повномасштабне вторгнення.

На думку суду, наказу від керівництва держави на розстріл протестувальників не було, а також не було завдання залякати протестувальників, щоб припинити протести. Тобто теракту не було, а спецпризначенці діяли самостійно, одним із мотивів дій була помста.

Попри очікування, процес не поставив крапку в судовому процесі, бо сторони подаватимуть апеляцію. Захист добиватиметься виправдання чотирьох підзахисних, а прокуратура наполягатиме, що на Майдані підрозділ «Беркута» скоїв теракт та діяв однією групою.

Ще 6 ексберкутівців та керівництво держави

Розслідування подій 20 лютого не завершено. У жовтні цього року Офіс генпрокурора скерував до суду новий обвинувальний акт щодо ще шістьох міліціонерів роти спецпризначення «Беркут». Їх також вважають причетними

до розстрілів майданівців — виконання злочинного наказу та скоєння особливо тяжких злочинів, організованих вищим керівництвом держави. Колишніх співробітників міліції Дмитра Ісакова, Романа Панченка, Євгена Пронозу, Євгена Тарануху, Володимира Трепачова, Олега Шабаша судитимуть заочно — вони всі переховуються в росії та вже отримали там громадянство.

Попри висновок Святошинського райсуду Києва, слідство й далі наполягає, що саме експрезидент та колишнє керівництво силових відомств організували розгін та розстріли демонстрантів 18-20 лютого 2014 року.

Попри висновок Святошинського райсуду Києва, слідство й далі наполягає, що саме експрезидент та колишнє керівництво силових відомств організували розгін та розстріли демонстрантів 18-20 лютого 2014 року. Держбюро розслідувань із прокуратурою встановили, що правоохоронці діяли не свавільно, а за наказом зверху застосовували спеціальні засоби, військову техніку, вогнепальну зброю для силової протидії та розгону демонстрантів у центрі столиці і припинення акцій протесту.

Також, вважає слідство, посадовці 18 лютого організували штурм Майдану під виглядом «антитерористичної операції», а вранці 20 лютого наказали розстрілювати мітингувальників. Це робилося з перевищенням влади, службових повноважень, без жодних законних підстав.

На початку жовтня вже передали до суду справу щодо Віктора Януковича, ко-

лишнього міністра МВС Віталія Захарченка, ексголови СБУ Олександра Якименка, ексміністра оборони України Павла Лебедєва та ще шістьох керівників правоохоронних органів різних рівнів. Їх також судитимуть заочно.

Євген Захаров: «Наша реальність дуже погано корелює з політичною філософією Вацлава Гавела»

Спілкувалася **Ленка Віх**
Фото: **Бібліотека Вацлава Гавела**

Пане Євгене, ви вже від сімдесятих років минулого століття, фактично все своє доросле життя, займаєтеся захистом прав людини. Як ви сказали в одному з інтерв'ю, «захистом малої людини» від «великої держави». Але, з огляду на війну й передусім на широкомасштабне вторгнення росії в Україну, ви й ваші колеги постали перед новим викликом. Можете сказати, як змінилася саме ваша робота й питання, над якими працюєте?

Я б сказав, що вона змінилася кардинально. Бо ми раніше займалися захистом прав українців перед українською державою. Це була наша основна робота. А сьогодні ми маємо агресивну війну з боку російської федерації. Такої навали злочинів, як у нас зараз, не було з часів Другої світової війни. Я думаю, що жодна правоохоронна система із цим би не впоралася. Одним з основних наших завдань є притягнення до відповідальності злочинців, які скоїли в Україні всі ті численні злочини. І допомога тим, хто від них постраждав. Фактично, це захист прав українців від російської федерації, яка розв'язала цю агресивну війну. Тому ми вирішили, що найперше, що треба робити, це фіксувати ці злочини, докази цих злочинів. Збирати цю інформацію і записувати до бази даних, щоб можна

було до цього повернутися під час розслідування цих злочинів і притягненні до відповідальності винних. І ми це почали робити буквально з початку березня минулого року.

До нас приєдналися ще інші організації України. Ми створили ініціативу, яку назвали «Трибунал для путіна». Про неї було оголошено двадцять четвертого березня минулого року. Розподілили між собою всю територію України. Кожну область бере на себе одна з організацій і документує вчинені там злочини. Ми взяли на себе більше, у нас Харківська область, а потім ми ще взяли Київську область. І від самого початку ми взяли до своєї відповідальності Маріуполь, оскільки Маріуполь це найважче місце для збору інформації, для документування злочинів, які там були вчинені.

Сьогодні в нашій базі даних понад п'ятдесят п'ять тисяч інцидентів, злочинів, які ми попередньо кваліфікуємо як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. І крім того, що ми зайняті збором інформації, документуванням, ми передаємо цю інформацію в правоохоронні органи. Мається на увазі Служба безпеки України, Національна поліція, Прокуратура, звичайно. Щоб вони відкривали кримінальне провадження за тими фактами, що ми знайшли, і розслідували ці злочини.

Варто сказати, що ресурсу — людського ресурсу — у правоохоронних органах не вистачає просто катастрофічно.

Ну от я вам скажу, може одна людина розслідувати понад тисячу шістсот злочинів? А в Харківській області саме така ситуація. На одного слідчого припадає тисяча шістсот злочинів. Тому ідея полягає в тому, щоб відкрити кримінальне провадження на всі злочини, які вчинені, але розслідувати найбільш серйозні з них. Такі, у яких було багато жертв, і такі, що були найбільш жорстокими, нелюдними, щодо яких це розслідування вкрай необхідне вже сьогодні. Щоб сьогодні допомогти жертвам. Цікаво те, що пріоритетизація наша й генеральної прокуратури збігаються. Це насамперед справи загиблих цивільних — або від стрілецької зброї або від бомбардування, авіаатак тощо. По-друге, це поранені цивільні. Із тих же причин. По-третє, це незаконно позбавлені волі й викрадені люди з окупованих територій. І таких людей дуже багато, зауважу.

По-четверте, це люди, які зазнали катувань у полоні. А жертвами катувань є як цивільні, так і військовополонені, які були під вартою в росіян у росії або на окупованому Донбасі. І таких людей також багато. Із тих, кого ми бачили, не було такої людини, яку не катували. І діти, і жінки, і літні люди — усі пройшли шлях катування, буквально всі. Із чого можна зробити висновок, що катування є просто одним з елементів окупаційної політики росії. Як і викрадення людей, як незаконне позбавлення волі. Фактично, це політика терору, залякування і намагання людей переорієнтувати в бік росії, щоб вони забули про Україну. Взагалі, основна мета цієї війни — це ліквідувати українську державу, усіх українців, хто її підтримує і захищає. В Україні в цьому, я думаю, уже ніхто не сумнівається.

Якщо ви говорите про моніторинг воєнних злочинів, то якось можна собі уявити такий моніторинг у Хар-

ківській області або в Київській, які вже були деокуповані.

Саме цим ми й займаємося.

Але якщо йдеться про Маріуполь, там, мабуть, складніша ситуація. Яким чином ви моніторите чи з'ясуєте інформацію саме про Маріуполь?

Ми створили групу з наших працівників, представників Харківської правозахисної групи й тих, хто виїхав із Маріуполя в Україну. Це сталося в період між чотирнадцятим і тридцятим березня. З великими труднощами, але людей тоді випускали з Маріуполя. Є такий метод «снігової кулі», коли кожен маріупольчанин пише список своїх знайомих і намагається їх знайти, розпитати їх про загиблих, про поранених, про зруйноване житло, інші об'єкти тощо. Ті люди пишуть своїм знайомим, ну й так далі.

Тобто тут збір інформації можливий тільки через спільні контакти з потерпілими, свідками й саме так ми працювали. В інших регіонах другим джерелом є інформація з відкритих джерел, це телеграм-канали органів влади, адже в кожній області є телеграм-канали обласної прокуратури, обласної поліції, обласної державної адміністрації, обласної державної служби з надзвичайних ситуацій, тобто рятувальників.

І їх вивчали щоденно. Плюс приватні канали, телеграм-канали, сайти інтернету. Але в Маріуполі з другого березня не було зв'язку, не було доступу до води, до тепла, до електрики, до газу, нічого не було.

І доступу до інтернету, звичайно, також не було. Тому про Маріуполь нічого не було відомо весь цей час. Люди, які мешкали в Маріуполі в різних районах, не знали, що сталося з їхніми рідними. Тільки пішки можна було пройти з місця на місце й дізнатись. Але це було дуже ризиковано, бо снайпери працювали весь час. І маріупольчан вбивали — коли вони йшли по воду, коли вони їжу готували на багатті. Це трагічна історія.

Мені моїх друзів у росії дуже шкода. Вони потрапили в ситуацію, коли несуть відповідальність за злочинні дії злочинної держави.

Ми впевнені, що це був геноцид, ми написали подання про це до Міжнародного кримінального суду. Я дуже сподіваюсь, що нам вдасться переконати якомога більше людей, що це справді був геноцид.

Що стосується Харківської і Київської області, у нас і там і там є офіс, то ми постійно виїжджаємо на деокуповані території. У Київській області це насамперед Бучанський район, де багато людей було вбито зі стрілецької зброї, це тисячі. Тільки в Бучі п'ятсот п'ятдесят таких людей.

В Ірпені — триста п'ятдесят, ну й далі Бородянка, Макарів, Димер. Ми там більше займаємося позасудовими стратами. А Харківська область була значно довше під окупацією, її звільнили у вересні, а зайняли фактично в перші дні війни.

У нас туди постійно їздять моніторингові групи. У групу входять два юриста, психолог і монітор. І ми заздалегідь зв'язуємося з керівництвом місцевого самоврядування того населеного пункту, куди ми збираємося їхати. Просимо зібрати постраждалих від росіян під час окупації. Заодно ми фіксуємо руйнування в цьому населеному пункті для бази даних.

Крім того, ми беремо заяви для надання гуманітарної допомоги. Ми вважаємо особливстю нашого підходу те, що ми все об'єднуємо разом.

У місце, де є багато постраждалих, їздимо доти, поки не закінчимо описувати всіх. Такими місцями є Ізюм і, зокрема, Балаклія.

У Києві це Буча насамперед. У Бучу ми їздили разів п'ятнадцять, поки прийняли всіх, хто бажав.

Скажіть, будь ласка, у зв'язку із цим страшним досвідом і цією ситуацією у вас змінилося формулювання прав людини? Можливо, якимось помінялися місцями пріоритети, якщо взагалі можна говорити про пріоритезацію в рамках прав людини?

Ну, це складне питання, бо сама пріоритезація суперечить принципу неподільності прав, що всі права людини потрібні. Хоч, чесно кажучи, для мене особисто все ж таки права першого покоління значно важливіші, ніж другого. Тобто свобода людини, свобода підприємництва, прайвезі, фундаментальні свободи, як-от свобода слова, інформації, зібрання, релігії, совісті тощо.

Усі ці права для мене особисто більш пріоритетні, ніж права соціальні, економічні й культурні. Уявлення про права людини в нас не змінилися. Вони які були, такі й лишилися, просто інший порушник став головним. І що цікаво, що в усьому, що стосується питань російських злочинів, ми з правоохоронними органами повні союзники й розмовляємо однією мовою.

Оце я і хотіла запитати.

Розуміємо один одного дуже добре.

Фактично, під час цієї війни, ви стали на бік української держави.

Так, звичайно, а інакше й не могло бути.

Так, але ваші колеги...

Бо їм бажали знищити, нам треба їм захищати.

Але ваші колеги з росії стали проти своєї держави. Чи ви бачите якусь різницю у ваших підходах, у вашій роботі в українських правозахисників і в російських, або, скажімо, у підходах і позиціях щодо війни як такої.

Я вам скажу відверто, що мені моїх друзів у росії дуже шкода. Вони потрапили в ситуацію, коли несуть відповідальність за злочинні дії злочинної держави. І вони це дуже болісно переживають, дуже болісно, я з багатьма говорив, це точно кажу.

І ті з них, що знаходять у собі мужність і силу говорити про ці злочини, про те, що в росії переміг фашизм, вони в непростій ситуації. Їм може загрозувати кілька разів адміністративне покарання, а потім, а інколи й відразу — кримінальне. Причому терміни великі.

Це частина росіян, яких, за моїми підрахунками, приблизно п'ять відсотків від населення росії, між іншим, це більше, ніж було дисидентів у СРСР. Але зараз ситуація гірша, ніж була в СРСР. Зараз дають вирок з дуже великими термінами покарання. У Володимира Карамурзи — двадцять п'ять років, у багатьох там і дев'ятнадцять, і сімнадцять чи п'ятнадцять. Це просто жахливо.

Тим не менше, вони не здаються і намагаються працювати, виступають проти такої держави, кажуть про її відповідальність, кажуть про власну відповідальність. Мучаться, як вийшло так, що вони не змогли це зупинити. У моїх друзів такі думки й такі дії. Вони дуже суттєво допомагають українським біженцям, я це точно знаю. Я знаю, як це відбувається, вони допомагають їм покинути росію і переїхати до Європи. Навіть тим, хто без документів. Вони збирають для них кошти. Ну, коротше кажучи, мені їх більше шкода, ніж нас.

Бо вони в гіршій ситуації. От у мене таке ставлення, хоч у цьому сенсі я одинак, таку мою думку ніхто не поділяє в Україні. Але я так вважаю, ну й ця ненависть, яка охопила українців щодо всього російського, я її відкидаю і не сприймаю, хоч я її розумію, усе це цілком зрозуміло.

Ну так, після такої травми...

Зрозуміло, звідки вона береться після таких травм, але це дуже загрозово для України, тому що ця ненависть пожирає

Ми не можемо кинути жертв порушень прав людини й українську державу також. Просто зараз потрібна допомога державі в розслідуванні злочинів, у зборі інформації, у допомозі цивільним, у тому, на що в неї не вистачає ресурсу.

тих, хто ненавидить. Знаєте, має бути аксіома така, що ненависть доречна тільки на полі бою, де російський солдат має бути вбитий, ліквідований, це правда. А як тільки він потрапив у полон, ненависть має зупинитися, моментально. Як мінімум, для того, щоб не перетворити

себе на вбивцю беззбройної людини, бо це буде означати перетворення на дракона в боротьбі з драконами, і це вже буде піррова перемога.

Війна колись закінчиться, але захищати права людини буде треба й надалі. І ми вже бачимо, що...

Та їх уже зараз потрібно захищати, бо українська держава зараз гірша, ніж була до війни.

От я хотіла запитати, ми ж бачимо, що є певні зловживання воєнним станом в Україні...

І корупції більше.

Чи можна з тим тепер щось робити, або які ви бачите небезпеки як для теперішнього часу, так і для майбутнього?

Це дуже важко, бо раніше ми зовсім не соромилися публічно говорити про такі по-

рушення, включно з попереднім періодом війни, тобто з 2014-го до 2022 року.

І коли ми писали наші доповіді про порушення прав людини, ми описували обидва боки — і з боку російських окупантів, ОРДЛО, бойовиків, і з боку української армії також. Зараз ми собі цього дозволити не можемо з тієї простої причини, що негативною інформацією про дії української держави і її армії скористається ворог. І ми не можемо про це говорити, якщо ми маємо такі побоювання. Ми намагаємося діяти, так би мовити, неопублічно, намагаємося якимось впливати на ситуацію неопублічно.

Але в тих випадках, коли, на наш погляд, дії української влади фактично грають на руку ворогу, то ми про це говоримо й публічно, щоб це припинити.

І не послаблювати свою власну позицію і державу...

Якщо влада так вчиняє по-дурному, вибачте, ми не можемо мовчати.

Наприклад, коли відключили три опозиційні канали від цифрового телебачення і зменшили їм аудиторію.

Це було абсолютно безглуздо й абсолютно не виправдано.

Чи коли звільнили уповноважену з прав людини Людмилу Денисову, причому ввели закон, що якщо парламент на якусь посаду обрав людину працювати, то він може її зняти із цієї посади, висловивши їй недовіру. Денисовій висловили недовіру і її зняли з посади. Це фактично знищення інституту незалежного омбудсмана, ніяк інакше це не можна кваліфікувати.

Це порушує Конституцію, взагалі такого закону не має бути, це дуже погано. Тут порушуються фундаментальні речі. Звичайно, ми про це говорили, говорили публічно. А тепер новий омбудсмен це ще один голос Банкової, він навіть не думає заперечувати цього президенту. Денисова все ж таки заперечувала. Коли вона бачила, що дії президентської вертикалі незаконні чи незрозумілі, негативні, будуть мати негативні наслідки, порушують Кон-

ституцію, вона про це говорила, саме за це її і зняли насправді. А новий омбудсмен, Лубинець, уже цього не робить.

Плутають лояльність до президента із лояльністю до держави.

Так, абсолютно точно. На превеликий жаль, ці авторитарні тенденції в Україні стали більш серйозними, більш суттєвими, і це є загрозою. Я можу дуже багато таких прикладів навести. Наприклад, коли санкції застосовували щодо громадян України. Це теж порушення Конституції і законодавства. Позбавлення громадянства людей, які мають друге громадянство, це просто, знаєте, навіть важко коментувати. Конституція ясно й чітко забороняє позбавляти громадянства. Тим не менше, це робить президент своїми указами, і кого ж він позбавляє громадянства? Своїх політичних опонентів. Тих багатих людей, які не хочуть робити те, що він від них вимагає. Оці сьогоднішні кримінальні справи проти олігархів дуже сумнівні. Я такі речі в Україні публічно не кажу, чесно. Але тих людей ми захищаємо, коли вони до нас звертаються.

Ми й адвокатів наших даємо, вони їх захищають під час слідства, під час суду. Ми вже багато написали заяв до Європейського суду саме щодо жертв уже цієї влади, влади Зеленського.

І Європейський суд із прав людини дуже серйозно поставився до цих проблем. Дав усім цим справам пріоритет і більшість із них уже комуніковано. Ми не можемо кинути жертв порушень прав людини й українську державу також. Просто зараз потрібна допомога державі в розслідуванні злочинів, у зборі інформації, у допомозі цивільним, у тому, на що в неї не вистачає ресурсу. І це, так би мовити, об'єктивно, бо кошти для війни потрібні у великих обсягах. І тому ми намагаємося допомагати державі. Але це, на мою думку, цілком природно. Корелюється із захистом людей, чії права порушила українська держава.

І дозвольте ще останнє запитання. Ви є фіналістом премії імені Вацлава Гавела цього року. І я хотіла запитати, що для вас особисто, або, можливо, для України, означає Вацлав Гавел? Що з його спадщини важливе для вас і для України?

Для мене Гавел це людина номер один в інакодумстві Центральної та Східної Європи. Номер один, тому що мало хто зміг подолати спокуси влади. Мало хто міг залишитися правозахисником, ставши президентом, Гавел зміг. Я думаю, що це насамперед тому, що його внутрішня свобода, його переконання, його розуміння світу були настільки оригінальними, глибокими й непересічними, що це йому й допомогло цей шлях пройти без втрати. Я думаю, що спадщина Гавела для України має насправді першочергове значення. Якби українці змогли прийняти оці цінності, які Гавел проповідував, його погляд на світ, його антикомунізм, який тим не менше цілком поєднувався з милосердям і справедливістю. Коротше кажучи, це для нас дуже актуально. Бо наша реальність дуже погано корелює з його політичною філософією і поглядами на світ. В Україні усталені неприйнятні обмеження ринку, інформації, академічної свободи, в Україні національна інтелігенція дуже підозріло ставиться до свободи слова, до толерантності. В Україні масова свідомість не любить заможних людей, готова їх цькувати. Усе це такий складний букет, який без такої твердої опори, як спадщина Гавела, буде дуже важко розв'язати. Коли я дізнався, що потрапив до короткого списку премії, дуже здивований. Здивований, не тому, що я потрапив до того короткого списку, хоч це теж приємно, безперечно. Усе ж таки я в правозахисті вже п'ятдесят три роки, з вісімнадцяти років своїх. Але я подумав, що це журі, яке відбирало номінантів, шорт-ліст, що вони розпізнали в тому, що я роблю і кажу, це тяжіння до Гавелової політичної філософії. Я дуже сподіваюся, що це саме так і було, і тому я був дуже радий.

Мало хто міг залишитися правозахисником, ставши президентом, Гавел зміг. Я думаю, що це насамперед тому, що його внутрішня свобода, його переконання, його розуміння світу були настільки оригінальними, глибокими й непересічними, що це йому й допомогло цей шлях пройти без втрати.

Розмову було зроблено під час Міжнародної конференції присвяченій Премії імені Вацлава Гавела з прав людини і її можна знайти також на платформі www.havelchannel.cz

ТЕМА

Польща: зміна курсу

Міхал Потоцький, Варшава
Фото: Роберт Кушинський

Парламентські вибори в Польщі принесли зміни такого масштабу, який не передбачали жодні опитування. Хоч партія «Право і справедливість», яка перебуває при владі з 2015 року, номінально отримала перше місце, її агресивна політика щодо партій-конкурентів призвела до того, що ПiС практично позбавлена коаліційної спроможності. Тому втрата незалежної більшості фактично означатиме втрату влади. Однак три проєвропейські опозиційні сили домоглися дуже хороших результатів і, найімовірніше, саме вони і сформуєть наступний уряд.

Для порядку давайте наведемо результати виборів. Партія Ярослава Качинського «Право і справедливість» (ПiС) отримала 35% голосів і 194 місця у 460-місному Сеймі, що на 41 місце менше, ніж чотири роки тому. Найважливіший конкурент ПiС, «Громадянська коаліція» (ГК) колишнього прем'єр-міністра Дональда Туска, посіла друге місце, маючи 31% підтримки і 157 місць. Правоцентристська коаліція «Третій шлях» отримала чудовий результат, набагато кращий, ніж очікувалося в опитуваннях: 14% голосів і 65 місць. Певне розчарування можуть відчувати «Нові ліві», які отримали лише 9% і 26 депутатських місць, що на 23 місця менше, ніж на попередніх виборах. Ці три партії оголосили про формування нового уряду. За неофіційною інформацією, Дональд Туск стане прем'єр-міністром, а його ГК також отримає силові міністерства. Однак міністерство закордонних справ, маргіналізоване в епоху ПiС, може перейти до «Третього Шляху».

Щоб перемогти ПiС, три опозиційні блоки домовилися координувати кампанію

Свою поразку прямо визнала ультраправа, антиукраїнська сила «Конфедерация».

рація», за яку проголосували 7% виборців (18 місць у Сеймі). Щоправда, це на сім мандатів більше, ніж раніше і, крім того, це дозволить партії створити власну фракцію в парламенті. Проте під час літніх опитувань їй пророкували навіть кільканадцять відсотків голосів, а публіцисти — як на мене, перебільшено — надавали їй статус очевидного коаліційного партнера ПіС. Уперше після падіння комунізму з парламенту вибули кандидати від німецької меншини. Ще більшим успіхом

Щоб перевести теми кампанії в потрібне русло, ПіС навіть проголосувала за проведення референдуму. При цьому питання були сформульовані таким чином, щоб у виборців не було сумнівів щодо того, як їм голосувати. Однак це не допомогло.

Опозиції стали вибори до Сенату. Тоді як у польському Сеймі діє пропорційне представництво, верхня палата обирається за одномандатних округів. Щоб перемогти ПіС, три опозиційні блоки домовилися координувати кампанію і виставляти лише по одному кандидату в кожному окрузі. У результаті так званий сенатський пакт набрав 65 місць зі 100 можливих.

Уряду не допомогло й безпрецедентне залучення адмінресурсів у Польщі. До кампанії долучилися компанії з державним капіталом. Ціни на пальне на заправках Orlen тижнями штучно підтримувалися на низькому рівні, що подекуди призвело до проблем із постачанням. Громадські медіа, над якими ПіС обійняла контроль відразу після приходу до влади у 2015 році, систематично формували в глядачів огиду до опозиції, звинувачуючи її в прислужництві Німеччині та бо-

ротьбі з традиційними цінностями. Щоб перевести теми кампанії в потрібне русло, ПіС навіть проголосувала за проведення референдуму. При цьому питання були сформульовані таким чином, щоб у виборців не було сумнівів щодо того, як їм голосувати. Однак це не допомогло. Опозиційні виборці колективно бойкотували плебісцит. Тоді як участь у виборах узяли аж 74% виборців. Це історичний рекорд, який перевищує навіть явку на перших частково вільних виборах у 1989 році, тоді лише 40% виборців узяли бюлетень референдуму.

ПіС, ймовірно, продовжить своє правління доти, доки це дозволить конституція. Відповідно до основного закону, спочатку саме президент вирішує, кому доручити формування нового уряду. А оскільки главою держави є Анджей Дуда із «Права і справедливості», чимало хто очікує, що Матеуш Моравецький (або інший кандидат від ПіС) буде призначений прем'єр-міністром, хоч заздалегідь відомо, що він не зможе створити коаліцію. Лише після фіаско Моравецького ініціатива переходить до парламенту, і тоді формально може бути створена коаліція «Громадянської коаліції», «Третього шляху» та «Нових лівих». З урахуванням термінів, передбачених конституцією, це означає, що новий уряд прийде до влади в грудні, що дасть йому вкрай мало часу для підготовки та ухвалення бюджету на 2024 рік.

Коли загроза зникне...

Робота над бюджетом стане першим тестом майбутньої коаліції. Наразі три блоки об'єднував переважно страх перед авторитарними тенденціями, які, на їхню думку, стали помітними під час правління ПіС. Коли загроза зникне, може бути дуже важко знайти спільний знаменник між ліберальною частиною ГК, консерваторами «Третього шляху» та соціалістами з «Нових лівих». Це віщує численні тертя і конфлікти всередині коаліції,

а в найближчі кілька років, можливо, її розпад і перші дострокові вибори з 2007 року. Тим паче, що новій владі доведеться мати справу з двома гальмами. Першим буде Анджей Дуда, який має право вето, а нинішній опозиції не вистачить голосів у парламенті, щоб його скасувати. Дуда зможе блокувати всі суттєві зміни, запроваджені урядом, до кінця своєї каденції в серпні 2025 року.

Інша справа, що президент може не бажати загострення конфлікту. Це його другий, а отже, останній термін перебування на посаді. Дуда розраховує на подальшу кар'єру в міжнародних структурах, і навіть негласна підтримка влади може бути йому корисною. Але навіть якби президент не хотів накладати вето на кожний законопроект, ПіС могла би розраховувати на призначений нею лояльний Конституційний трибунал, який міг би вчинити приблизно так само. Тому партія Качинського сподівається, що правління опозиції є лише перервою перед наступним терміном ПіС. Маючи лояльного президента та Конституційний трибунал, Качинський зможе тримати кулаки за якомога більше суперечок всередині коаліції, а погіршення економічної та фінансової ситуації означає, що він є єдиною серйозною опозицією, яка може виграти на виборах лише фактом свого існування. Тим більше, що перед президентськими виборами Польща ще двічі піде на вибори: навесні 2024 року обиратиме депутатів Європарламенту, а восени 2024 року — депутатів на місцевих виборах. Іншими словами, на Польщу чекає півтора року перманентної виборчої кампанії.

Партії, які втрачали владу, розпадалися

Однак, щоб мати можливість думати про повернення, Качинському доведеться подолати відцентрові тенденції у власному блоці. Уже лунають голоси, що блок Качинського може залишити «Суверенна Польща», крайня права партія, яка отри-

мала 18 місць на цих виборах. Вона дотепер балотувалася за списками ПіС і сиділа з нею в одному парламентському клубі. Її лідер, міністр юстиції Збігнев Зьобро, уже одного разу виходив із ПіС, тож для нього подібний крок не новий. А праві політики вже думають про те, хто перебере на себе спадщину Качинського, який наближається до пенсії. Не бракує також голосів, що через крайні погляди та галасливу риторичку «Суверенна Польща» ближча до «Конфедерації». А якщо взяти до ува-

Партія Качинського сподівається, що правління опозиції є лише перервою перед наступним терміном ПіС. Маючи лояльного президента та Конституційний трибунал, Качинський зможе тримати кулаки за якомога більше суперечок всередині коаліції, а погіршення економічної та фінансової ситуації означає, що він є єдиною серйозною опозицією, яка може виграти на виборах лише фактом свого існування.

ги, що експрем'єр-міністр Беата Шидло, популярна серед електорату ПіС, близька до Зьобро, потенційна нова сила в складі «Конфедерація» – «Суверенна Польща» – люди Шидло могла б ефективно кинути виклик людям Моравецького, до якого частина ПіС ставиться з підозрою як до колишнього банкіра та колишнього радника Туска. Раніше траплялося, що партії, які втрачали владу, розпадалися або різко слабшали. Така доля свого часу спіткала «Виборчу акцію Солідарність» після 2001 року та «Союз демократичних лівих сил»

після 2005 року. Однак «Громадянська платформа», яка сьогодні становить ядро «Громадянської коаліції», уникла цього у 2015 році, хоч і не без проблем.

Варшава залишиться сильним союзником Києва

Українських читачів, безперечно, найбільше цікавитимуть можливі зміни в зовнішній політиці. Що стосується ставлення до України, мало що зміниться. Як і раніше, Варшава залишиться сильним союзником Києва і прихильником максимально жорсткої відповіді на агресивні дії росії. Військова, дипломатична та економічна підтримка Києва залишатиметься непохитною. Переважна кількість політиків потенційної коаліції такі ж пронатівські та антикремлівські, як і більшість політиків ПiС. З іншого боку, Україні не варто розраховувати на значне пом'якшення курсу щодо імпорту зерна. Міністерство сільського господарства, найімовірніше, перейде до «Польської селянської партії», яка входить до «Третього шляху» й позиціонує себе як представник села. Крім того, «Громадянська коаліція», яка бореться за голоси фермерів, запросила до своїх списків лідера AgroUnia Міхала Колодзейчака, організатора протестів проти українського зерна. Нагомість можна пом'якшити конфлікт навколо історії. Для значної частини нинішньої опозиції розбіжності між поляками та українцями в трактуванні волинського злочину були менш важливою проблемою, ніж для ПiС. Для потенційного прем'єр-міністра Туска природною метою його першого закордонного візиту буде Брюссель. Але другим напрямком цілком може стати Київ.

Новий уряд, безумовно, усуне суперечки з Єврокомісією та Німеччиною. Перед виборами Туск заявляв, що його пріоритетом буде отримання мільярдів євро з Фонду реконструкції ЄС, заблокованого через звинувачення на адресу ПiС у недотриманні верховенства права. З україн-

ської точки зору це може нести певні ризики. У таборі ПiС не надто переймалися думкою Берліна, завдяки чому президент Дуда міг дозволити собі демонстративно заявити про передачу Україні танків Leopard, що відкрило шлях до формування танкової коаліції і передачі іншими західними країнами Києву танків західного виробництва. Можливо, це був найбільший успіх уряду ПiС в українському питанні, або принаймні передача танків не поступалася тому, як Польща пропонувала і проштовхувала запрошення України до Європейського Союзу. Польща також залишатиметься близьким партнером Сполучених Штатів і значно ближчою ідеологічно до адміністрації Джо Байдена. Відносини Байдена з ПiС покращилися лише після 24 лютого 2022 року. Раніше польські праві робили ставку на Дональда Трампа, навіть зволюкаючи з привітаннями на адресу Байдена з перемогою на виборах у 2020 році. Залишається питання, якими будуть відносини між новим урядом і Вашингтоном, якщо на виборах 2024 року знову переможе Трамп. Але для України в такому випадку це буде найменшою проблемою.

Автор — польський журналіст і політичний оглядач, редактор Dziennik Gazeta Prawna, викладач, автор книг про сучасну Україну та Білорусь.

Як суперечка про зерно переросла в конфлікт

Петро Андрусечко, Київ
Фото: hromadske.ua, 24tv.ua

Сварка через зерно між Польщею та Україною напередодні парламентських виборів у Польщі переросла в справжній конфлікт. Обидві сторони не шкодували емоцій та гучних заяв, які лише підігрівали атмосферу. Офіційно Варшава захищала власні інтереси, точніше, інтереси польських фермерів. Проте багато хто вважає, що справжньою причиною загострення відносин стали польські вибори та спроба ПiС покращити результати за допомогою «української карти». Так чи інакше, цей конфлікт вийшов далеко за межі зернової суперечки. Наскільки через це постраждали відносини між Варшавою та Києвом, покаже час. Проте є надія, що після виборів у Польщі ми принаймні зможемо повернутися до більш цивілізованих форм дискусії.

Зерно розбрату

Після 24 лютого 2022 року здавалося, що зміни, які відбулися між Польщею та Україною під впливом російської агресії, настільки глибокі, що їх не похитнути, принаймні найближчим часом. Поляки та Польща надали Україні та українцям безпрецедентну допомогу з перших днів великої війни.

Звідусіль у Польщі можна було почути запевнення в солідарності. З обох сторін говорили про історичну зміну відносин. Поляки допомагали, а українці з усіх кутків країни висловлювали вдячність за цю допомогу.

І все ж на початку 2023 року в інформаційному просторі все частіше почало з'являтися дразливе питання про продаж українського зерна на польському ринку, хоч зерно мало рушити на експорт далі. На той момент не було жодних ознак того, що зернове питання справді порушить союзнницькі відносини.

5 квітня президент України прибув до Варшави з офіційним візитом. Того дня польські фермери протестували проти українського зерна на кордоні. Однак візит президента пройшов в урочистій атмосфері дружби та братерства.

Володимир Зеленський зустрівся з прем'єр-міністром Матеушем Моравецьким. Україна оголосила про закупівлю польського озброєння: бронетранспортерів Rosomak, самохідних мінометів Rak і зенітних установок Piogun. Йшлося

також про спільне військове виробництво та участь польських компаній у відбудові. Атмосфера випромінювала оптимізм.

Зеленський заявив, що спільно з польським прем'єром країни знайшли вихід із проблеми експорту українського зерна до Польщі.

«Найближчими днями, тижнями ми остаточно розв'яжемо всі питання, тому що не може бути якихось складнощів між такими близькими партнерами та реальними друзями, як Польща та Україна», — підкреслив Зеленський.

Експерти запевнили, що польська риторика пов'язана з виборчою кампанією, а тому потрібно зачекати. Проте ескалація конфлікту, на жаль, призвела до того, що в деяких польських соцмережах почала кружляти образлива для України та українців думка, що ті не вдячні за польську допомогу.

Ця заява трохи «загубилася» в урочистій атмосфері, але вона була важливою, оскільки польські фермери протестували з цього приводу саме під час візиту Зеленського. Частина українського зерна, яке мало йти транзитом через Польщу, потрапила на місцевий ринок. Однак його продаж у Польщі був зроблений польськими руками.

Польський прем'єр 5 квітня ніяк не прокоментував слова Зеленського, тож здавалося, що питання зерна фактично вирішено. Але незабаром виявилось, що вирішення цієї проблеми відсутнє і Польща просто заборонила імпорту українського зерна. До Польщі приєднались ще

чотири країни: Угорщина, Словаччина, Болгарія та Румунія. Наприкінці квітня між Єврокомісією та цими країнами було досягнуто угоди, і з 2 травня замість національних обмежень на заборону імпорту української кукурудзи, пшениці, ріпаку та сояшнику набула чинності заборона Європейського Союзу. Уже 5 червня Єврокомісія продовжила ембарго на постачання української агропродукції до середини вересня.

Однак 19 липня прем'єр-міністр Матеуш Моравецький заявив, що після 15 вересня Польща не відкриватиме польський ринок для українського зерна. Своє рішення він пояснив необхідністю захисту інтересів польських фермерів. Але рішення польського уряду було оголошено в дуже невдалий момент, оскільки воно збіглося з виходом росії із зернової угоди та ракетним ударом по українській портовій інфраструктурі, яка використовується для експорту сільськогосподарської продукції. Це викликало бурхливу реакцію в Україні.

20 липня рішення Польщі розкритикувало Міністерство економіки України, а прем'єр-міністр України Денис Шмигаль тоді назвав його «недружнім і популістським кроком». Польські експерти відреагували на заяву Шмигала, зазначивши, що слова українського політика про те, що польська заборона стосується не лише імпорту до Польщі, а і транзиту через польський кордон, не відповідають дійсності. Уже тоді експрем'єр-міністр і нинішній євродепутат від ПiС Беата Шидло не лише назвала заяву прем'єр-міністра України несправедливою, а й наголосила на значенні польської допомоги для України.

24 липня слово взяв президент Володимир Зеленський і, не називаючи Польщі, заявив, що будь-які обмеження на експорт української агропродукції є «абсолютно неприйнятними і відверто неєвропейськими».

Слова, що обурили Київ

Наприкінці липня гостем польського державного телебачення став голова Офісу міжнародної політики президента Марчін Пшидач. Він говорив, зокрема, про захист інтересів польських фермерів у контексті суперечки щодо заборони імпорту українського зерна до Польщі. Але наступні його слова викликали обурення в українській стороні: «Я вважаю, що їй варто було б почати цінувати роль, яку Польща відіграла для України протягом останніх місяців і років».

Реакція Києва була миттєвою. Того ж дня заступник керівника Офісу президента України Андрій Сибіга опублікував розлогий пост у Facebook.

Сибіга написав, що українська сторона категорично відкидає будь-які «спроби окремих польських політиків нав'язати польському суспільству безпідставну думку, нібито Україна не цінує допомогу від Польщі».

На думку Сибіги, це маніпуляція, й Україна фактично кожен день віддячує як Польщі, так і іншим союзникам героїзмом своїх солдатів на фронті.

Соратник президента Володимира Зеленського також додав, що українці вважають поляків «найближчим народом». Але також згадав дуже складні умови, «у яких працює сьогодні український фермер, ризикуючи своїм життям на замінованих полях та під ракетними обстрілами». Тому, як писав Сибіга, у рамках подяки Києву важко погодитись із закриттям кордонів для української агропродукції.

У вівторок МЗС України запросило на розмову посла Польщі Бартоша Ціхоцького.

«Під час зустрічі було наголошено, що заяви про нібито невдячність українців за допомогу Польщі є неправдивими та неприйнятними», — зазначив речник МЗС Олег Ніколенко. Він також висловив переконання, що «українсько-польська дружба є набагато глибшою за політичну доцільність».

«Виклик польського посла — представника країни, який єдиний залишився в Києві в день вторгнення росії в Україну, до українського МЗС не повинен був відбутися», — написав Моравецький.

На відповідь поляків довго чекати не довелося. Того ж вечора Міністерство закордонних справ Польщі запросило на розмову в середу посла України Василя Зварича.

Шанс знизити градус емоцій з'явився у вересні під час сесії Генасамблеї ООН у Нью-Йорку, куди прибули обидва президенти й було анонсовано їхню зустріч. Однак спочатку українську сторону обурили слова Дуди про «потопаючу» Україну, висловлені під час пресконференції. У відповідь президент Зеленський під час виступу в ООН 19 вересня заявив, що деякі друзі України в Європі виявляють політичну солідарність, «роблячи із зерна трилер» і таким чином «допомагають підготувати сцену для московського актора».

Ескалація

Експерти запевнили, що польська риторика пов'язана з виборчою кампанією, а тому потрібно зачекати. Проте ескалація конфлікту, на жаль, призвела до того, що в деяких польських соцмережах почала кружляти образлива для України та українців думка, що ті не вдячні за поль-

ську допомогу. Читаючи деякі коментарі поляків у Twitter, склалося враження, що ніхто не пам'ятає тих слів вдячності Польщі та полякам, які прозвучали під час квітневого візиту президента Зеленського до Варшави. А після 24 лютого 2022 року такі подяки чи не щодня висловлювали представники української влади та пересічні громадяни. Ті поляки, які були тоді в Україні, це добре знають. Навіть більше, іноді перед проявами цієї вдячності подекуди ставало навіть незручно. Ніхто в Україні не забув і не забуває про польську допомогу, і це слід розуміти, оцінюючи реакцію України на подібні звинувачення.

Обом сторонам ставало важче стримувати себе, ескалація подій, а точніше, заяв, між Варшавою та Києвом лише наростала.

Шанс знизити градус емоцій з'явився у вересні під час сесії Генасамблеї ООН у Нью-Йорку, куди прибули обидва президенти й було анонсовано їхню зустріч. Однак спочатку українську сторону обурили слова Дуди про «потопаючу» Україну, висловлені під час пресконференції. У відповідь президент Зеленський під час виступу в ООН 19 вересня заявив, що деякі друзі України в Європі виявляють політичну солідарність, «роблячи із зерна трилер» і таким чином «допомагають підготувати сцену для московського актора». Конкретної країни український президент не назвав, але анонсовану раніше зустріч із президентом Польщі скасували.

Заява Зеленського, своєю чергою, викликала масову реакцію з боку представників польської влади, які почали наввипередки погрожувати Україні різними наслідками, якщо та не перестане оскаржувати польське рішення щодо ембарго.

«Я вважаю, що й польська, й українська сторони абсолютно не мають рації. Так само, як президент Дуда не повинен був називати Україну «потопельником», президент Зеленський не повинен був жорстко висловлюватися з трибуни ООН щодо свого найближчого союзника. Я вва-

жаю, що нам потрібно вгамувати емоції і спокійно працювати», — прокоментував ситуацію для «Газета Виборча» депутат Верховної Ради України від фракції «Європейська солідарність» Микола Княжицький.

Подібною думки дотримується і український політолог, директор Центру прикладних політичних досліджень «Пента» Володимир Фесенко. «Київ зробив рішучі кроки у відповідь на заяви польської влади та деяких політиків. Трохи піддалися емоціям, були й помилки. Особливо, коли йдеться про заяви про те, що ми також можемо ввести заборону на ввезення польських продуктів. Зараз ми не можемо піти шляхом оголошення торгової війни. Взагалі, я вважаю, що віддзеркалювати й повторювати конфліктні кроки польських політиків — це помилка», — сказав Володимир Фесенко.

І замість того, щоб продемонструвати більшу виваженість, польська сторона почала погрожувати подальшими обмежен-

нями, включно з військовою допомогою для України. Польське МЗС викликало на килим посла України в Польщі.

Речник МЗС України Олег Ніколенко пояснив, що посол Василь Зварич під час зустрічі пояснив позицію України щодо неприпустимості односторонньої заборони Польщею імпорту українського зерна. Представник українського відомства також вказав на нетактовність заяви президента Дуди про «потопаючу» Україну.

«Закликаємо наших польських друзів відкинути емоції. Українська сторона запропонувала Польщі конструктивний шлях вирішення зернової проблематики», — підкреслив Ніколенко.

Український Урядовий центр стратегічних комунікацій також визнав заяву президента Польщі в Нью-Йорку недоречною.

«Дуда натякає, що Україна мала б поступитися своїй «рятівниці» Польщі. Ця аналогія є невдалою, адже обстоювання Україною своїх економічних інтересів не становить смертельної небезпеки для

Польщі. На відміну від ризику для рятівника, який допомагає потопельнику», — написано в опублікованому повідомленні.

У Центрі нагадали, що підтримка України є в інтересах Польщі, адже українці зупиняють російську агресію, а зернову суперечку має вирішити Світова організація торгівлі.

Вгамувати емоції не вдалось

Альона Гетьманчук, директорка Центру «Нова Європа», у статті, опублікованій

Ще в липні в польських соцмережах почали ширитися коментарі, які звинувачували Київ у досягненні домовленостей з Берліном через голови поляків. З деяких дописів можна зробити висновок, що не росія є головною проблемою і небезпекою, а німецько-український «альянс», який формується.

в «Українській правді» після цих подій, підкреслила, що «жодна серйозна українсько-польська криза не вирішувалася публічними звинуваченнями, емоційними випадками й дешевим тролінгом».

«На мою думку, обидві сторони трохи піддалися емоціям. І зараз ескаляція цієї публічної дискусії шкодить інтересам обох сторін і публічні з'ясування стосунків мають бути припинені. Це перший обов'язковий крок. Я розумію, що в Польщі вибори й це впливає на емоції та риторику польських політиків. На жаль, наші люди також піддалися цим емоціям», —

сказав Володимир Фесенко в коментарі для «Газета Виборча».

За словами експерта, в Україні багато хто вважає дії поляків «певною мірою егоїстичними». Тим паче, що вони відбуваються під час війни, що триває.

«Справа не в тому, щоб був вільний експорт українського зерна, але все могло початися не з односторонньої заборони, а з консультацій і домовленостей з цих питань», — пояснює Фесенко.

Натомість, як зазначає політолог, Польща ухвалила одностороннє рішення без консультацій з українською стороною та всупереч позиції Європейської Комісії. Тому офіційні особи розцінили це як недружній крок. А далі були публічні критичні заяви з обох сторін. Крім того, як додає Фесенко, деякі українські активісти, журналісти та політики критикують владу за занадто критичне ставлення до дій поляків.

Але, на думку політолога, мовчати про ці проблеми не можна. І справа не в невдячності з українського боку, адже «українська влада і прості українці дуже вдячні полякам за їхню величезну допомогу біженцям, державі, зброєю».

«Але коли є певне відчуття переваги щодо України і, на жаль, воно було продемонстровано, нам, безперечно, це не подобається. Це також продемонструвала й українська сторона. Але на цьому треба закінчувати, ми показали свою честь», — зазначив Фесенко.

На думку українського експерта, зараз потрібно поставити крапку, тобто припинити публічні дискусії та переходити до нормальних, але закритих розмов. Тим паче, що проблеми з ринком зерна й так доведеться вирішувати пізніше, під час інтеграції України до ЄС.

Альона Гетманчук упевнена, що обидві сторони знайдуть компроміс, хоч, можливо, лише після виборів у Польщі. Але взаємна довіра буде втрачена.

Варшава звинуватила Київ у співпраці з Німеччиною

Коли здавалося, що обидві сторони досягли меж своїх можливостей продовжувати конфлікт, польська сторона витягла ще одну карту, цього разу німецьку.

Наприкінці вересня польські державні ЗМІ поширили інформацію про нібито обіцянку Франції та Німеччини швидкого вступу України до ЄС в обмін на допомогу в «поваленні» польського уряду.

Українське МЗС назвало цю інформацію фейком. Речник МЗС України Олег Ніколенко підкреслив, що Україна не отримувала подібних пропозицій і не має наміру втручатися у внутрішні справи Польщі. Ніколенко також додав, що Україна високо цінує допомогу Польщі в протидії російській агресії та підтримку її шляху до НАТО та ЄС.

Але звинувачення в «змові» між Києвом і Берліном з'явилося раніше. Ще в липні в польських соцмережах почали ширитися коментарі, які звинувачували Київ у досягненні домовленостей з Берліном через голови поляків. З деяких дописів можна зробити висновок, що не росія є головною проблемою і небезпекою, а німецько-український «альянс», який формується.

25 вересня Dziennik Gazeta Prawna опублікував текст про нібито «вербування» Німеччиною Володимира Зеленського. Йдеться про «перезавантаження» у відносинах з Німеччиною, яке, на думку співрозмовників газети з оточення президента Польщі, спрямоване проти Польщі. Виявилось, що представники польського уряду анонімно висловлюють ті ж думки, які раніше можна було прочитати в коментарях в інтернеті, більшість з яких були анонімними.

Польську дипломатію нібито здивував «масштаб угоди [України] з Німеччиною», оскільки Німеччина раніше була антиукраїнською. У всьому цьому, очевидно, лише один момент відповідає дійсності — здивування польської дипломатії. Адже останніми роками вона дійсно могла бути

подивованою, оскільки часто характеризувалася слабкістю та некомпетентністю, відображаючи страхи та емоції тих, хто був при владі.

Київ – Берлін: співпраця, заснована на прагматизмі

Президент, прем'єр-міністр Республіки Польща та інші представники влади в один голос говорять про необхідність захисту національних інтересів. Погляньмо на мить на цю ситуацію очима офіційного Києва. Невже відносини з та-

Україна, що воює, дає Польщі безпеку й час для створення сучасної армії. Такого комфорту українці не мають. І коли прем'єр-міністр Республіки Польща необдуманно заговорив про припинення військової допомоги Україні, німці готували черговий пакет зброї. Військову допомогу Німеччини, включно з постачанням шоломів, давно вже не критикують і не висміюють.

ким важливим партнером, як Німеччина, не потрапляють у категорію національних інтересів і безпеки? Однак ідеться про українські інтереси. Вимальовується вкрай важлива відмінність: те, що зараз робить польська влада, продиктовано виборчою ситуацією, а те, що робить Київ, зумовлено війною.

В Україні добре пам'ятають позицію уряду Німеччини, який багато років очо-

лювала канцлер Ангела Меркель. Так, на початку 2022 року Берлін і чути не хотів про постачання зброї в Україну, а вже під час війни Києву було дуже складно зламати німецьке «ні» щодо інших видів озброєння. Однак з українського погляду зміна позиції Німеччини є такою ж важливою, як і польська солідарність після 24 лютого 2022 року. Здавалося б, з польської точки зору саме так повинно бути.

Те, що PiS трактує як «зраду» з боку Кієва, свідчить про досить нормальні прагматичні відносини, які Київ хоче розвивати зі своїми європейськими партнерами. Тим паче в умовах війни, коли кожна допомога має значення. А німецька допомога зростає.

Україна, що воює, дає Польщі безпеку й час для створення сучасної армії. Такого комфорту українці не мають. І коли прем'єр-міністр Республіки Польща не обдумано заговорив про припинення військової допомоги Україні, німці готували черговий пакет зброї. Військову допомогу Німеччини, включно з постачанням шоломів, давно вже не критикують і не висміюють, хоч і шоломи німці також надсилають.

Після вересневих публічних емоційних і невдалих заяв польської та української сторін деякі українці почали публікувати графіки з подякою за допомогу Польщі. Українці ледь не щодня підкреслюють свою вдячність Польщі та полякам, хоч дехто в Польщі цього вже, здається, не чує. Але, на відміну від цієї зворушливої графіки, реальність така, що жителі України все більше захищаються від російських ракет зброєю, яку постачає Німеччина.

Варто ознайомитися зі списком уже переданої зброї і тієї, що буде передана, опублікованим на сайті посольства Німеччини в Україні. Пунктів багато, тому для прикладу можна згадати лише допомогу, пов'язану з посиленням ППО України. Нікого не потрібно переконувати, наскільки великі потреби, йдеться як про фронт, так і про захист українських міст та їхніх

жителів від російських ракетних і безпілотних атак. Польські ручні міномети Piouin завоювали дуже хорошу репутацію на полі бою в Україні. Але це лише один з елементів необхідної системи протиповітряної оборони, яка наразі через зміну російської тактики вже не відіграє такої великої ролі на фронті.

А допомога Німеччини в цьому питанні значна. Німці вже поставили 46 самохідних зенітних установок Gepard, які дуже ефективні в боротьбі з російськими безпілотниками-камікадзе. Київ та, імовірно, ще одне місто захищають дві системи середньої дальності IRIS-T SLM від російських крилатих ракет. Україна також отримала дві пускові установки малої дальності IRIS-T SLS. У серпні Німеччина надала таку необхідну систему протиповітряної та протиракетної оборони американського виробництва PATRIOT, а також дві додаткові пускові установки. «Петріоти» здатні відбивати атаки найсучасніших російських гіперзвукових ракет «Кинджал». Крім того, є радіолокаційні станції, боеприпаси для гармат і ракет для пускових установок, а також 500 ручних пускових установок «Стінгер» і 2700 «Стріл». Також Німеччині вдалося за короткий час відновити виробництво 35-мм зенітних ракет «Гепард», які використовуються в Україні. Адже Швейцарія, яка була єдиним виробником цього виду боеприпасів, не погодилась експортувати їх в Україну.

Готуються поставки ще шести зенітних систем ППО IRIS-T, що означатиме підвищення безпеки ще для кількох українських міст та їхніх мешканців. Німеччина також надасть 22 ракетні установки IRIS-T SLS, шість «Гепардів», радары, 35-мм боеприпаси та ракети.

Військова допомога Німеччини Україні у 2022 році склала загалом 2 млрд євро, цього року вона становитиме 5,4 млрд євро, а прийняті зобов'язання на наступні роки складають 10,5 млрд євро.

Самоізоляція Польщі — не найкращий приклад для українців

У результаті цього конфлікту, безумовно, українці почали більше цікавитися внутрішньою політикою Польщі. В Україні дехто звертав увагу, що погляди PiS не обов'язково близькі тим українцям, які хочуть інтеграції з ЄС.

Якщо спосіб мислення польської дипломатії PiS, описаний у Dziennik Gazeta Prawna, є правдивим, то, на жаль, ми побачили нерозуміння того, що відбувається в Україні. Абсолютно нормально, що коли ти б'єшся на смерть, захищаючи свою країну, ти зосереджуєшся не на минулому, а на сьогоденні та майбутньому. Це прагматизм, побудований на простому «бути чи не бути». Однак, судячи із заяв представників польської влади, складається враження, що у Варшаві такий підхід сприймають як державну зраду.

У вечірній промові 25 вересня президент Зеленський заявив, що Україна «поступово прибирає емоції» із зернової суперечки.

«У цій суперечці багато емоцій, і я намагаюся зрозуміти Володимира Зеленського. Сподіваюся, він теж розуміє нашу ситуацію. Якщо ні, то дуже погано», — сказав президент Анджей Дуда в інтерв'ю Super Express, опублікованому того ж дня.

Наприкінці вересня міністр закордонних справ Дмитро Кулеба запевнив, що Україна не хоче ескалації і відкрита до переговорів з Польщею, яку «дуже поважає».

«Ми безмежно цінуємо та вдячні за підтримку польського народу в протидії російській агресії», — сказав Кулеба, додавши, що разом «ми значно сильніші».

Здається, ми ніколи не дізнаємося, чи були готові до переговорів і справді розуміли, що відбувається в Україні, представники PiS. Однак найближчими місяцями ми зможемо довідатись, як виглядає польська дипломатія щодо України у версії польської опозиції, яка перемогла на парламентських виборах.

Фіцо як Орбан 2.0

Юрай Марушіак, Інститут політичних наук Словацької академії наук, Братислава

Фото: **Український журнал**, **Богуш Войцік**

Політична катастрофа для партій колишньої урядової коаліції та фактично безперешкодне повернення партії колишнього прем'єра Роберта Фіцо Smer-SD. Саме так можна коротко підсумувати результати позачергових парламентських виборів, що відбулися в Словаччині наприкінці вересня 2023 року.

Продовження агонії кабінету правих партій, очолюваного Едуардом Гегером, штучна підтримка життя урядової коаліції, яка вже була неспроможна керувати країною з кінця 2022 року, та відтермінування дати виборів сприяло стрімкому зростанню преференцій партії Роберта Фіцо у весняно-літні місяці цього року.

У Словаччині рідко коли виникає ситуація, аби після виборів можна було брати до уваги два коаліційні формування. Незважаючи на те що цього разу була теоретична можливість створення коаліції в складі ліберальної партії «Прогресивна Словаччина», партії Петра Пеллегріні Hlas-SD, що свого часу відкололася від партії Фіцо Smer-SD, ліберально-консервативної партії «Свобода й солідарність» і християнських демократів, важливо зазначити, що ці переговори супроводжувалися медійним протистоянням між потенційними партнерами по коаліції та їхньою взаємною недовірою один до одного. Насправді мало хто вірив у те, що коаліцію можна створити без Роберта Фіцо. За рішенням Пеллегріні увійти все-таки в коаліцію із Фіцо проглядаються як значні програмні відмінності між його партією, що зголошується до соціальної демократії, та трьома іншими потенційними партнерами по коаліції, які віддають перевагу правим підходам у соціальній та економічній політиці, так і вподобання виборців, які навряд чи пробачили б Пеллегріні коаліцію з такими партнерами. Однак не можна виключати, що на створення коаліції мали вплив ще й фактори, які наразі публічно не проявилися і які також могли зіграти свою роль.

Тому несподіванкою стало не стільки формування коаліції партій Smer-SD, Hlas-SD та Словацької національної партії (SNS), скільки швидкість, з якою це сталося, як і плавний хід коаліційних переговорів. Якщо Пеллегріні відразу після виборів презентував свою партію у якості такої, за співпрацю з якою треба буде поборотись і добряче «заплатити», то баланс міністерських крісел виглядає не так уже і втішно. Хоч його партія отримала стільки ж міністерських крісел, скільки й партія «Смер», різниця в їхній якості та потужності очевидна. Із т.зв. силових міністерств Пеллегріні отримав лише Міністерство внутрішніх справ. Тому його слова про те, що його партія гарантуватиме спадкоємність зовнішньополітичного курсу Словаччини, пусті, бо він не матиме жодного впливу на діяльність Мініс-

Незважаючи на голосні запевнення, що нинішні стандарти не погіршаться, нова коаліція мало що зможе запропонувати в соціальній сфері. Тому вона вдаватиметься до великих жестів, завданням яких буде передусім затьмарити справжні проблеми.

терства закордонних справ. Він у ньому не отримав не те що міністерського крісла, а й посади держсекретаря міністерства. Так, партія Hlas-SD очолила кілька привабливих економічних міністерств, наприклад, європейські фонди та план відбудови, Міністерство економіки та Міністерство інвестицій, регіонального розвитку та диджиталізації, але також кілька не дуже привабливих. Серед них — освіта,

охорона здоров'я, Міністерство праці та соціальних питань. Одним словом, пропозиція від партії Фіцо була не надто щедрою і, найімовірніше, партія Пеллегріні понесе відповідальність за невдачі влади, а партія Фіцо пожинатиме успіхи.

Потрібно розуміти, що сьогоднішній Smer-SD кардинально відрізняється від того, яким він був у 2018-му, та навіть у 2020-му роках. Партія Фіцо суттєво змістила свою риторичку в бік популістських ультраправих. Представники цього середовища брали участь у виборчій кампанії партії. Риторика «Смеру» в зовнішній політиці також значно радикалізувалася, її проросійські та антиукраїнські наративи вже є стандартною частиною виступів старого-нового прем'єра. Крім того, представники найсильнішої на сьогодні урядової партії, включно з новим міністром закордонних справ Юраєм Бланаром, останніми роками взяли на озброєння нісенітницю, яку поширюють російська пропаганда та колишній голова Комуністичної партії Чехії та Моравії Войтех Філіп, що за рішення про вторгнення до Чехословаччини військ Варшавського договору в 1968 році несуть відповідальність саме українці, які нібито склали більшість у керівництві радянських комуністів того часу.

Новому уряду насамперед доведеться консолідувати державні фінанси, які перебувають не в кращому стані. Заборгованість держави зростає. Незважаючи на голосні запевнення, що нинішні стандарти не погіршаться, нова коаліція мало що зможе запропонувати в соціальній сфері. Тому вона вдаватиметься до великих жестів, завданням яких буде передусім затьмарити справжні проблеми. Її риторика наближається до позиції прем'єр-міністра Угорщини Віктора Орбана. Насправді ж Словаччина залежна від західних країн не лише як член ЄС, а і як частина єврозони та виробник військової техніки, яка прямує також і в Україну. Тому, попри заяви про те, що Словаччина припиняє військову допомогу Україні, на саміті ЄС

у Брюсселі вже новий прем'єр погодився із підсумковими заявами, які містять положення про військову допомогу Україні, а також прийняв політику санкцій проти РФ. Ще однією темою кампанії «Смер» стала нелегальна міграція. Її одним із перших великих жестів була відправка збройних сил країни з водометами до прикордонних переходів з Угорщиною, через які до Словаччини потрапляють нелегальні мігранти. Результатом цієї акції не став жоден затриманий мігрант, але досягти пропагандистського ефекту вдалося.

Оскільки шанси на гарні результати в економічній політиці наразі є лише примарними, пропагандистські жести будуть важливою складовою порядку денного нового уряду. Наступним пріоритетом буде протистояння зі ЗМІ, про спроби контролю можуть свідчити міркування знову відділити суспільне радіо від телебачення, що дасть унікальний шанс посадити туди лояльних людей, і звісно, реформа судової системи та поліції, оскільки після 2020 року було відкрито численні коруп-

Оскільки шанси на гарні результати в економічній політиці наразі є лише примарними, пропагандистські жести будуть важливою складовою порядку денного нового уряду

ційні справи проти осіб, пов'язаних із партією «Смер». Водночас, з огляду на економічну слабкість Словаччини, Фіцо не зможе дозволити собі такого розколу з ЄС, як Угорщина, але й не захоче засмучувати своїх виборців непопулярними заходами в соціальній сфері.

КУЛЬТУРЕВЮ

Архітектура втрат і переосмислень

Олег Коцарев, Буча (Київська область)
Фото: Вікіпедія, Український інститут

Часи змін, пертурбацій і катастроф даються взнаки в дуже різних сферах. Одна з них — архітектура. Воно й не дивно: наземні споруди в неспокійні дні страждають навіть частіше, ніж люди, що поміж них мешкають.

Велика війна, із сестринською щедрістю і дбайливістю принесена до України росією, звісно, передусім — трагедія людських втрат. Убивств, смертей, поранень, розлук, психологічних травм. Але в страшні дні приходять розуміння (або вповні відчувається раніше знане тільки теоретично): те, що на тлі, те, що «неважливе», продовжує існувати навіть тепер. Наприклад, архітектура. Ще в перші дні-тижні-місяці «повномасштабкі» я з подивом помітив, що й далі фіксую архітектурні нюанси. Навіть коли зі стресу мало про що думалося, я зауважував чи пригадував: стиль пам'яток XIX століття на свіжоокупованих теренах; специфічний дах будинку, з якого знімали частину відео сумнозвісної ворожої атаки на Гостомель; форми ірпінських руїн; легкий присмак ар-деко побитого «Іскандером» гастроному мого дитинства в Харкові; чудернацькі візерунки спалених росіянами пластикових нав'ісів над таунхаусами кінця 2010-х років;

посічені стіни барокової Катерининської церкви над шляхом у Чернігові...

Коли дивишся на архітектуру у воєнному вирі, бачиш, як падають не лише вікна і стіни. Починають переосмислюватися стереотипи.

«Білоколонні дива» під ударом

Давно й регулярно (як портики) траплялося несхвальне ставлення до архітектури класицизму (з варіаціями, зокрема пізнішими) — як до, умовно кажучи, імперської, неукраїнської, казенної, такої, що заступала органічніші, «нашіші» стилі. Навіть сам у себе помічав такі настрої (мені — що важливіше — певний час класицизм видавався занадто регулярним і нуднуватим; порозумівся я з ним великою мірою через «південність» та за «посередництвом» авангарду: геометрія, об'єми etc.). Зв'язок між класицизмом та імперською ідеєю, звісно, є, він очевидний, це, зрештою, просто дух часу. Що, як на мене, зовсім не заважає радити архі-

тектурним пам'яткам усякого стилю. Не трапеційними верхівками вікон українського модерну єдиними (при всій любові до останніх).

Парадоксально тут те, що сьогодні російські загарбники натхненно псують, зокрема, саме класицистичну спадщину, саме імперські пам'ятки України. Інкрутуючи новими, зовсім інакшими, протилежними історичними конотаціями ці об'єкти. Для мене тут є насамперед два моторошні символи. Це яскравий і стильний Катерининський собор у Херсоні. Собор із написом «Спасителю рода человеческого Екатерина II посвящает» і з могилами імперських воєначальників, які завойовували Причорномор'я. Його спершу, якщо не помиляюся, пограбували окупанти, тікаючи з міста минулої осені, а потім тут відбувся підлий подвійний обстріл («поцілившись по своїй же «найбільшій святині» в місті» — симптоматично написали на одному з місцевих сайтів) — коли вдарили по рятувальниках, які гасили пожежу після першого удару.

Другий символ — абсолютно чомусь маловідома раніше, вельми виразна Покровська церква в нещодавно визволеній Кліщіївці під Бахмутом. Жертви і втрати від варварського наступу росіян у цих краях колосальні, і напівзруйнована пам'ятка, звісно, не головна з них. Її стрункі й водночас масивні форми привертають увагу навіть нині. Цікаво, що приблизно у дні визволення Кліщіївки я побачив красвид із цією церквою на картині бахмутського художника Сергія Садчикова в художньому музеї Хмельницького.

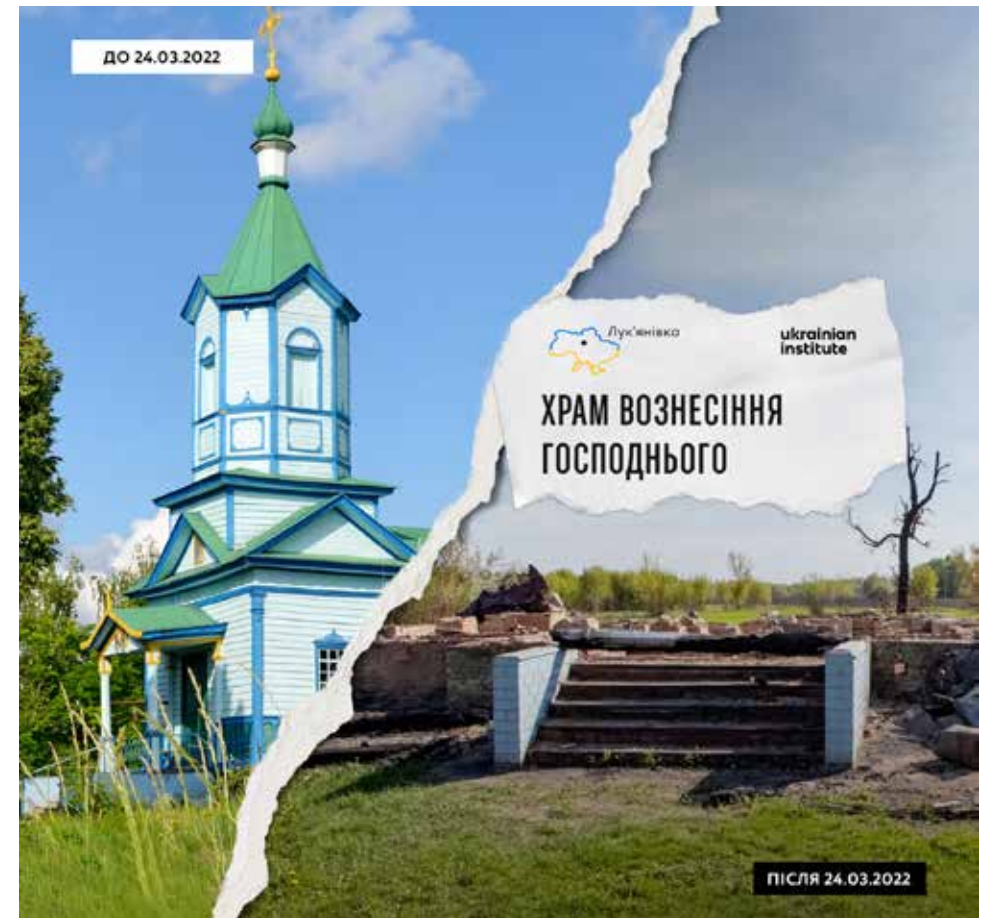
Переосмислюючи «муравйовки» та «київські торти»

Щось подібне — з іще одним архітектурним стилем та епохою. Маю на думці специфічне явище: церкви «псевдоросійського» чи «російсько-візантійського» стилю, часто дерев'яні й сині, зведені переважно в XIX столітті. Доволі еkleктичні, вони одночасно можуть нагадувати багато про що — насамперед, як видно з назви, про російську та візантійську архітектуру, але і про сліди українського бароко, української дерев'яної народної архітектури, елементи неоготики, давньоруського чи навіть романського зодчества тощо. Характерно: цей напрям не здобувся ні на одностайне найменування, ні на виразну міфологію — великою мірою залишаючись бюрократично-мистецьким відлунням акцентів в офіційних смаках кількох російських імператорів. Але будівлі ці в певних місцях і в певних моментах виконали не надто очевидну з нашої сьогодишньої перспективи ідеологічну функцію. Стали одним із символів боротьби з католицтвом на зайнятих російською імперією територіях, що раніше входили до Речі Посполитої. Ця виразно православна архітектура переконливо заповнювала терени, де дотепер часто домінували зовсім інакші культові споруди.

Звісно, це був візуальний елемент «обрушення», витіснення польського чинника та

приглушення елементів староукраїнських (барокові церкви, скажімо, нерідко одержували обнови у вигляді дзвіниць чи інших прибудов у цьому поширеному стилі). Цікаво, що в білоруській традиції подібні церкви здобулися на назву «муравйовки», за прізвищем генерал-губернатора Північно-Західного краю графа Михайла Муравйова, великого обрусителя, відомого також під прізвиськом «Муравйов-Вішалник». За його правління, після розгрому «польських» повстань, це будівництво розгорнулось особливо широко. Паралельні процеси, за участі менш харизматичних «вішалників», тривали й в Україні. Втім, еkleктичний архітектурний конгломерат прижився (і впливає навіть на сьогодишню православну естетику). Розвинувся і в таких краях, де польськими повстаннями чи «латинянським духом» та «литовськими обикностями» й не пахло. І — саме такі храми найбільше постраждали від російських ударів під час епічної битви за Київ навесні 2022-го. Можна навести приклад церков у В'язівці на Житомирщині та в Лук'янівці на Київщині.

Чи так звана сталінська архітектура? Вкрита в очах освіченої публіки жирними шарами негативних конотацій (а в очах продавців і покупців нерухомості — одна з найпрестижніших форм житла). Згадати тільки зневажливе жартівливе означення «київські торти» щодо забудови столичного Хрещатика. До речі, що смішного й поганого в київському торті? Не смішно й на головній Красній площі Чернігова, де російська ракета поцілила в дуже типовий драмтеатр 1950-х років (там саме відбувалася виставка дронів). Чи на Молочній вулиці в моєму рідному районі Харкова — там «визвольний» удар пошкодив, зокрема, характерну сталінську будівлю з баштою, у ній колись працював кінотеатр «Родіна». Як сьогодні сприймаються ці втрати? «Визволенням» від тоталітарної спадщини? Або ранами, прогалинами у звичному, рідному обрисі міста?

Я переконаний: наші сьогодишні руїни можуть бути нагодою, приводом переглянути усталені конотації та стереотипи, пов'язані з тією чи іншою архітектурою. Придивитись уважніше до того, що може виявитися цінним, вартісним або емоційно значущим. Інкорпорувати політично «незручну» спадщину — як інкорпорували в Кам'янці-Подільському мінарет турецьких загарбників. Примиритися зі спадщиною, «незручною» естетично. Як у передмісті Києва, де після визволення від російської окупації до суперечливих і критикованих ЖК почали ставитися значно тепліше. А ще критикованіший

комплекс Майдану Незалежності внаслідок подій 2013–2014 років перетворився — у всій своїй архітектурній сумнівності — на вагомий і пам'ятний просторовий символ.

Наш Крим у книжках

Вікторія Наріжна, менеджерка культури, перекладачка, Дніпро

На цьогорічному Книжковому Арсеналі мені випала честь модерувати важливу і зворушливу дискусію: «Наш Крим: на сторінках книжок». Розмова склалася глибока та щира, однак засіли в моїй голові на довгі тижні по тому не думки учасників, а запитання, яке прозвучало із зали. Коли мікрофон пішов у аудиторію, першим же його взяв молодий хлопець, який сказав приблизно таке: мені 17 років і я виріс в ізоляції від Криму. Як поколінню, яке вже не знає, що таке Крим, зрозуміти його?

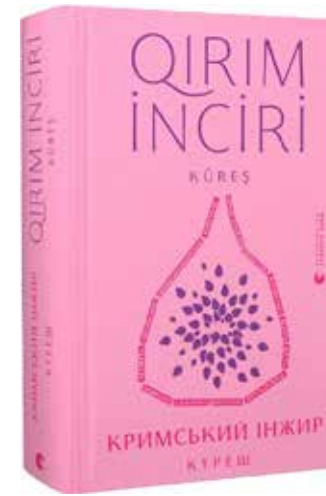
Не знаю, чому така очевидна річ не поставала самостійно в моїй свідомості, але саме в той момент я раптом зрозуміла: уже виросли ті діти, для яких Крим — лише уявне місце. У яких перше в житті море сталося в Туреччині, Хорватії, Болгарії чи Греції, але не в Євпаторії, Алушті чи Судаку. Які не гуляли набережною Ялти чи доріжками Нікітського ботсаду. Які не піднімалися канатною дорогою на Ай-Петрі чи власними двома — на Аюдаг. Однак питання цього юнака викликало до життя наступне, уже моє власне: а чи знаю я, що таке Крим, і чи розумію його?

Коли росія анексувала Кримський півострів, мені було не вісім років, як цьому

хлопцеві, а 32. Я бувала й у західному Криму, на Тарханкуті, й об'їздила іконічно-курортний Південний берег, і чимало навідувалася на схід півострова, до Феодосії. Мій гуглдиск був повний фотографій, а голова — спогадів. Але чи була я колись у Криму кимось іншим, аніж туристкою, що приїхала насолодитися екзотичною природою? Чи їздила я Кримом із відчуттям, що ось це — мій дім, із тим відчуттям, з яким могла їздити вперше побаченими пагорбами Черкащини чи гуляти берегом Ужа?

Але є одне «але»

У багатьох розумних людей є ілюзія, що вони достатньо розумні, аби розпізнавати пропаганду й не пускати її всередину себе. Справді, досвід, ерудиція, навички критичного мислення дозволяють відчувати, що тобою маніпулюють через певні наративи чи інформацію, але є одне «але»: усі ми виростаємо з певною кількістю пропаганди, поміщеної в нас ще тоді, коли ні критичне мислення, ні ерудиція не сформувалися. Принаймні моє покоління набралось цих ментальних бліх іще сповна: наша перша соціалізація в дитсадках і школах відбувалася за радянських часів, а остаточне формування сталося в суспільстві, знекровленому тривалою травмою колонізації, неспроможному ще створити власні привабливі й переконливі наративи чи принаймні витруїти із себе метастази, простягнуті до кожного життєво важливого органу з-за північного кордону. Думаю, на якомусь глибокому рівні я із самого початку мала в собі цей наратив Криму як чогось російського, чогось чужого Україні та самій українськості. Це

мом, і раніше відчували до кримських татар солідарність і бачили в них союзників. Проте чи багато й ми знали про їхню культуру? Літературу? Про спільну нашу історію, окрім взаємних набігів у сиву давнину? Тепер же в нас нарешті є конкурс перекладів із кримськотатарської (та навпаки) «Кримський інжир», чудове подарункове видання «Кримськотатарська кухня» від видавництва İzhak, книжка Севгіль Мусасвої та Аліма Алієва про Мустафу Джемелева й навіть ціла серія «Кримськотатарська проза українською» у видавництві «Майстер книг».

Виник також інтерес (безмежно гіркий) до питання, як же сталося те, що сталося? Чому Крим став такою легкою жертвою росії? Це очікувано підштовхнуло до появи цілого каскаду репортажних та публіцистичних текстів про те, як відбувалася анексія Криму й що там, за туманною завісою, відбувається тепер: «Люди сірої зони» Анни Андіївської та Олени Халімон, «Загублений острів» Наталі Гуменюк, «Анексія: острів Крим» Тараса Березовця. Деякі автори почали зазирати і глибше, намагаючись привідкрити завісу не над нещодавною, а над давнішою історією, у тому числі спільною для кримли та українців. Так, історик Сергій Громенко

породжувало в мені радше колонізаторський, бо споживчий погляд на Крим як на ресурс: місце, куди їдеш до моря, сонця, фруктів і свіжої риби, місце не зовсім справжнє, півострів-на-вимогу, який зникає, як тільки закінчується курортний сезон.

Думаю, у цих словах чимало читачів, не пов'язаних із Кримом чимось іншим, окрім літнього відпочинку, впізнають і себе. Проте у 2014 році все змінилося. Крим сховався від наших очей за каламутним туманом анексії, залишивши по собі фантомні болі та бажання хоча б уявним зором розглядати цей загублений рай, роздивлятися його в дедалі більших деталях, з тугою впізнавати звичне та з подивом відкривати нове: і як ми могли цього не знати, як ми могли цього не бачити?

Якби ця зацікавленість дійшла до нас раніше...

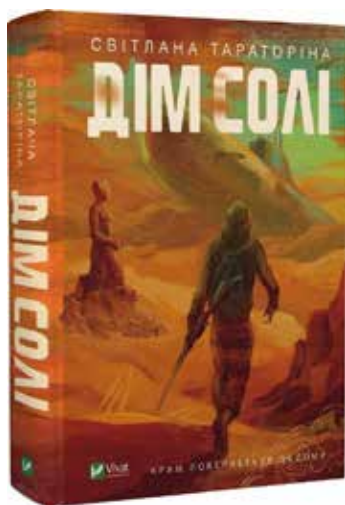
Уперше за час незалежності кримські контексти стали важливими й цікавими (і скільки українців, як і я, розпачливо питали себе, чи пішла б історія інакше, якби ця зацікавленість і це чуття українського Криму прийшло до нас раніше). Виник інтерес до кримськотатарської культури. Звісно, ті з нас, хто мав антиімперський сентимент до того, як це стало мейнстрі-

написав за час анексії дві важливі книжки: «250 років фальші: російські міфи історії Криму» та «Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання».

За Перекопом...

Однак залишалася одна важлива, як на мене, лагуна, яка ніяк не заповнювалася. Усі важливі нові тексти про Крим народжувалися в жанрі нонфікшн, часом — у формі поезії чи малої прози, проте сучасний український роман німував. Поліці повнилися десятками й десятками книжок про війну на сході, а підступитися до кримської теми не вистачало духу.

Цього року мовчанку нарешті було порушено одразу двома вагомими романами — «За Перекопом є земля» Анастасії Левкової та «Дім солі» Світлани Тараториної. Ці романи, на перший погляд, максимально несхожі, але здаються мені першими ластівками тієї ж самої тенденції, яка, сподіваюся, матиме потужне продовження.

Роман Анастасії Левкової «За Перекопом є земля» — життєпис молодої росіянки (чи ні?), що народилася та живе в Криму, від дитинства в ранні дев'яності й аж до анексії. Історію цю авторка нам розповідає від

першої особи, і вона настільки пронизливо відверта й так наповнена деталями, що буквально читається як мемуари. Певна, багатьом читачам і на думку не спаде, що Настя сама зовсім не з Криму, ніколи там не жила, а книжку задумала під час туристичної поїздки до Бахчисараю. Працювати над текстом авторка почала ще 2012 року, але тоді він замислювався як художній репортаж, а в роман оформився вже після анексії, року так 2015-го. Назва роману викристалізувалася з популярної в Криму приказки: «За Перекопом землі немає», тобто байдуже, що там робиться на материк, Крим сам по собі.

Крим повернеться додому

«Дім солі» Світлани Тараториної — жанрово максимально відмінний, це постапокаліптична фантастика з чималою домішкою «химерної прози», у якій Крим — під назвою Кіммерик — постає випаленою територією, заселеною мутованими тваринами й людьми. Тараторина, на відміну від Левкової, якраз із народження до 18 років жила в Криму, але, за власним зізнанням, знала про нього небагато, якщо говорити про культуру та історію, «лише російсько-радянську жуйку, яку за інерцією нам продовжували пхати у вуха навіть уже в незалежній Україні», як каже сама Світлана в інтерв'ю сайту «Бабай». Якщо роман Анастасії збудований на сотнях годин інтерв'ю з мешканцями (чи то пак переселенцями з) Криму, то роман Світлани — результат сотень годин занурення в історію та міфологію півострова, саме ту, яку намагалися заліпити російсько-радянською жуйкою, наче дверне вічко, крізь яке видно правду. Це також тривалий проєкт; Світлана задумала цей текст ще 2016-го, намагаючись осмислити дуже болісний особисто досвід анексії, а цілеспрямовано працювати над ним почала десь 2018 року. На обкладинці книжки міститься, окрім назви, не так підзаголовок, як свого роду девіз: «Крим повернеться додому».

Ці романи, такі різні на перший погляд, я прочитала один за одним, немов частини діалогії. Бо для мене вони про одне: про кінець світу, яким стала для Криму анексія. У романі Левкової катастрофа неухильно наближається, в'язко, як у нічному жахітті, та врешті настає просто на очах, наших і головної героїні. У романі Тараториної катастрофа (таємничі «Спахлахи») уже відбулася, лишивши по собі землю, яка наче й не мертва, але живе дуже химерним життям непоправно видозмінених людей-«засолених» під куполом із загадкової речовини, суєру, яким Крим-Кіммерик надійно закритий від материкового погляду.

Це жива територія

Обидва романи зближує також те, що це спроба поглянути на Крим не зовнішнім споживацьким поглядом розімллого на пляжі чи зачарованого природою туриста, а поглядом внутрішнім, таким, що бачить Крим у цілості і глибині, а не як поштівку з видом на гори та мальовничу бухту. І тут для мене є дуже важливим, що спробу цю здійснюють саме не кримськотатарські авторки, одна з яких ніколи не жила в Криму, а інша залишила його в юності, надалі відвідуючи в канікулярно-відпочинковому режимі візитів до родини. Те, що кримли бачать і оспівують Крим як дім, а не як екзотичну курортну перлину, очікувано і зрозуміло. Натомість важливо те, що українці, пробуджені катастрофою анексії, починають цікавитися Кримом, цитуючи Катерину Калитко, «не як морем, куди ми ідемо відпочивати, не як екзотичними краями, куди мандрувала Леся Українка лікуватися від сухот, а як живою територією з живими людьми». Важливо, що після появи цих романів нарешті «за Перекопом з'явилася земля, а не тільки гори й море», як сказала про свій роман сама Анастасія Левкова в одному з інтерв'ю.

Саме тому я дуже чекаю на продовження цієї тенденції. Бо думаю, зараз багато

хто з нас відчуває, як шлунок стискається і падає кудись униз, наче під час зльоту літака, при думці, що Крим і справді може бути деокуповано, причому в скорому часі. Це щось, чого ми так прагнули останні дев'ять років, але чи готові ми до тієї розмови, яку доведеться вести? До того діалогу, який неминучий, якщо ми хочемо, щоб відбулася не тільки деокупація, але й інтеграція — зумисне не пишу «реінтеграція», бо чи був попередні 30 років Крим справді інтегрований в Україну? Адже стосунки між Кримом і материком весь цей час були стосунками взаємного нерозуміння та прохолодної, а часом і ворожої байдужості; марно героїня роману Анастасії Левкової зауважує: примовка про те, що «за Перекопом землі немає» працює в обох напрямках. Апокаліпсис анексії змусив українців, можливо, уперше побачити Крим як частину свого дому, а не міфічний екзотичний край, і є надія, що це теж працює в обидва боки. Але для того, щоб порозумітися в наново відбудованому спільному домі, нам буде потрібно пізнати одне одного. І для пізнання мало буде репортажів і наукових розвідок, бо вони дають тільки факти. Інтерналізувати ці факти, перетворити їх зі знання на розуміння може тільки емоційний досвід. Той досвід, який ми отримуємо в просторі художнього.

Анастасія Левкова і Світлана Тараторина поклали прекрасний початок, і тепер я дуже чекаю наступних книжок від наступних імен. Бо за Перекопом є земля — і вона повертається додому.

Антон Слепаков:

«Я дуже щасливий, що молоде покоління вже не буде знати цитати із совєцьких мультиків і комедій»

Спілкувалася **Таня Новаківська**
Фото: з архіву Антона Слепакова

Антон Слепаков — український музикант, учасник гурту ВГНВЖ («Вагоновожаті»). А в перші місяці вторгнення з'явилося «Вагнякання» — це вірші Антона, покладені на електронну музику Андрієм Соколовим (walakos), які задокументували ті емоції і події, які ми переживали в той час. Про новий проєкт, Київ, досвід вродання в українську мову в дорослому віці і всі ті метаморфози, які з нами відбулися, відбуваються і, напевне, ще будуть відбуватися — у розмові.

Як початок повномасштабного вторгнення змінив ваше сприйняття музики й мистецтва загалом?

Тоді, півтора року тому, я, як і багато хто, на якийсь час перестав слухати музику, читати книжки, дивитися фільми. Ми всі були шоковані й займалися дещо іншими речами, намагаючись дати собі раду. Але слова, якими я часто оперую, користуюсь і складаю в певні текстові форми, вони все одно давали про себе знати і вони просилися назовні. У якийсь момент відчув себе оператором документального кіно, який має все фіксувати, і я не думав, чи це пригодиться для чогось, чи ляже «в стіл». Я просто почав фіксувати, написав перший текст, написав другий, тоді ж мій колега по side-проєкту Андрій Соколов сказав: «Слухай, ми маємо це робити у формі нашого проєкту. Просто, мені здається, що це має бути певним терапевтичним ефектом для людей, які зараз, як і всі ми, опинилися в такій кошмарній ситуації з повномасштабним вторгненням». Протягом березня ми зробили перші два треки, намагаючись усе робити дистанційно, тому що живемо в різних районах, а в Києві тоді було дуже незручно пересуватись. Так почалася робота над альбомом, який упродовж року створювався в режимі реального часу, і ми нарешті вирішили по-

ставити крапку. Чесно кажучи, це перший такий досвід, коли, не маючи певного фіналу, не маючи певної концепції, ми просто склали треки й тексти.

У 2022 році війна почалася вразі. Відповіддю на перші воєнні дії у 2014-му були альбоми «Упасть с тандема» і Wasserwaage від ВГНВЖ. Найновіший альбом «Вагнякання» — це зовсім інші тексти та емоції. Власне, у чому полягає різницями між сприйняттям і емоціями, які виникали у 2014-му, і тими, які ми відчуваємо зараз?

Я думаю, що наш мозок влаштований таким чином, що ми відштовхуємо все негативне й не хочемо занурюватись, якщо в нас не було такого важкого, травматичного досвіду. Тоді для нас усіх це було вперше: історія з анексією, з гібридною війною та з терористичними актами на території нашої країни. Нам не спадало на думку, що сусід може отак просто прийти, брудним чоботом вибити двері й забрати все, що йому треба. Як ми всі могли сприймати цю війну? Я тоді жив у Дніпрі біля траси, яка виходила на донецьке шосе, я постійно чув звуки швидкої, я здогадувався, що це доставляють наших військових. Це був дуже різкий перехід від Майдану, де все було, можна сказати, «вегетаріанське».

Хтось помічав цю війну, хтось не помічав — вона десь була. Ми спілкувалися з волонтерами і в якийсь момент цей військовий конфлікт «завис». Ми не могли його відчувати так прямо, бо ніхто не стріляв ракетами по центру Києва чи Львова. Це було десь «там». Звичайно, ми читали воєнні репортажі, дали декілька концертів у прифронтових містах, але все одно це було десь дуже далеко. Ти не вірив, що війна прийде в кожен дім, у кожную родину, залетить у кожную хвіртку.

Як проходив ваш шлях від «перемоганої ізолентою пуповини з росією» до усвідомлення, що росія — це ворог?

Для мене — дуже важко. Це все одно, що сприйняти, що хтось із рідних, твій тато чи мама — аб'юзер та злочинець. Я навчався в Совецькому Союзі, був філологом російської мови та літератури — я на всій цій культурі ріс. Мені потрібно було подолати певний шлях, щоби визнати і зрозуміти, що все те, чого тебе навчали половину усвідомленого життя — це фейк. Що це ментальна окупація, яку тобі насадили насильно. Ні я, ні моє оточення не розуміли, як влаштована ця імперська машина. І нам здавалося, що це нормально, що ми всі — країни пострадянського простору, як тоді називали, і до якогось моменту це так і було.

Мені досі важко усвідомити цей момент, що не буває хороших росіян. Не буває поганих народів. З гуманістичної точки зору, я не можу з цим погодитись, але як громадянин України я бачу масштаби воєнних злочинів і що культурний проширок російської інтелігенції робить та несе. Тому зараз не час для дискусій у цій площині та ігор у демократію. Ці демократичні механізми мали б працювати, але що тоді, давайте ми всі візьмемося за руки, намалюємо пацифік і всі вороги точно передохнуть? І — No War? І ми б відразу перемогли? Ні.

До початку повномасштабного вторгнення, основним проєктом, над яким ви працювали, був «Вагоновожаті». Чому «Вагнякання» не стало новим альбомом ВГНВЖ, а виникло як новий незалежний проєкт?

Насамперед це стосувалося людей, тому що в якийсь момент ми з моїм співавтором Андрієм Соколовим залишилися в Києві вдвох — інші хлопці з гурту поїхали, вивозячи свої родини з маленькими дітьми. Для них тоді питання музики не було актуальним. Зараз — теж.

Взагалі, я навіть грішечки заздрю музикантам, які сьогодні можуть займатися повноцінним музичним процесом, що називається шоу-бізнесом: давати концерти, знаходити час та фінансові можливо-

сті утримувати свої групи репетиційно, вкладатися в запис. Тому що зараз у нас так не виходить, ми займаємося музичним волонтерством і 97% наших виступів — благодійні. Інколи в нас бувають якісь грантові концерти, коли знаходять фінансування завдяки західним партнерам, але це вкрай рідко.

Зараз займатися двома великими проєктами важкувато. Сьогодні музичного процесу як такого в Україні немає. Так, можна виступити в Києві, можна виступити у Львові й, може, ще десь. Але от знайти великі сцени, великий апарат — це все коштує шалених грошей. Просто, щоб хоча б відбити це в нуль. У результаті — ти виснажився, вклав масу зусиль, розбився в «лепешку», створив нову програму заради того, щоб зіграти два концерти — і на цьому все.

А «Вагнякання» дуже мобільне. Воно може грати в будь-якому просторі. Де ми вже тільки не грали: у якихось конференц-залах, у закинутих сквотах, коворкінгах, у поїзді, трамваї, ліфті — будь-де, у принципі.

Якщо говорити про те, як нас змінила війна, то я би хотіла вас запитати про проєкт «Контур», у якому ви брали участь у грудні 2022-го. Це серія документальних фільмів про прифронтові міста, під час зйомок яких ви з гуртом «Стас Корольов» давали концерти в кожному з цих міст. Чи помітили ви якусь спільну рису, яка б їх об'єднувала?

Спільна риса — те, що в багатьох із них наші концерти були першими з 24 лютого.

Звичайно, інколи грав місцевий кавер-бенд, виступали стендапери чи хтось популярний типу Діми Шурова чи Вакарчука на головній площі. Але для багатьох міст це був перший андеграундний, альтернативний концерт, тому люди були страшенно збуджені й натхненні, що до них приїхали такі цікаві артисти.

Взагалі цей проєкт дав дуже багато мені і всій команді. Ми спромоглися зробити не просто музично-політичне дійство, ми підготували один спільний перформанс і я досі, наприклад, треки Стаса Корольова сприймаю як щось дуже особисте. Хоч це написав він і його команда.

І це було дуже щемко: усе те, що ми проїшли й відчули, хоч на побутовому рівні було й не просто. Ми ночували в Херсоні, тоді його тільки деокупували і там ще майже ніякі магазини не працювали. Також ми зупинялися в Миколаєві, він виглядав не набагато краще, а навіть, напевно, ще депресивніше після багатьох місяців обстрілів.

Однак всюди була цікава атмосфера: це відчувається по тій частині нашої програми, яку ми написали в «Контур»-турі. Ми зробили там декілька треків, а потім з частиною цієї ж команди підготували перформанс «Безпечний простір», який показали в Києві. Я нещодавно переслухав аудіодоріжку цього перформансу і згадав, що там дуже багато рефлексій «Контур» і якихось наших внутрішніх розмов.

До речі, про Київ. Ви народилися в Києві. Власне, про нього цитата з треку «Згряя»: «Аргумент, що наш Київ такий не розтрончений вщент». Наш Київ, на щастя, не розтрончений вщент, але він дуже змінився — як саме?

Ви знаєте, у порівнянні з іншими містами, російські терористи Києву зробили не так багато шкоди, найбільше зробили саме люди, які тут живуть і мають якісь керівні посади, починаючи, як мені здається, з 90-х років. Місто — це така структура, яка постійно змінюється і інколи не в кращий бік. Я маю на увазі, що ми вже не пам'ятаємо, яким цей Київ мав бути. Нещодавно я був на показі архівного фільму з колекції Довженко-центру «Руда фея», 1987 року. У ньому є декілька кадрів такого Києва, якого майже ніхто не пам'ятає. Тому, мабуть, мені хочеться звернутися зараз до сучасних режисерів: «Народ, будь ласка, знімайте, цей Київ. Вам нащадки скажуть велике спасибі, тому що він за 30 років зміниться. Ну, якщо ми всі, звичайно, виживемо в цій пекельній апокаліп-

тичній каші. Він дуже сильно зміниться, тому його треба фіксувати».

Як я сприймаю Київ зараз? Як Київ 2.0. Тобто для мене це не той Київ, який я знав. Звичайно, я не можу його розлюбити в один момент, але те, що з ним зробили, і те, яким він став, коли зруйнували дуже багато архітектурних пам'яток, поламали трамвайні колії, прибрали їх із мосту Патона, наприклад, порушуючи тим самим інженерний задум, бо ті рейки несли навантаження на будівлю мосту — жахливі речі. Узагалі, наші міста не дуже підлаштовані під сучасне життя, вони будувалися після Другої світової, а тоді був зовсім інший ритм, інші мови, ніхто не думав, яким буде майбутнє. А замість того, щоб вберегти минуле, ми це руйнуємо. Тому я дуже радію, коли бачу якийсь старий будинок, який ніхто ще не додумався знести, щоб вліпити там якийсь торговельний центр. Чи трамвайний або навіть автобусний маршрут, який залишився з мого дитинства. Це те, що нагадує про моє дитинство, тому що в нашого покоління майже нічого не лишилося.

Ідеологія змила все. Не лишилося ні фільмів, ні мультфільмів, ні казок — усе це радянська спадщина, яку не хочеш згадувати. Вона перетворилася на брукт, тому що це не наша культура, не наша історія, це те, що нам теж нав'язали, а ми на ньому вирости. Київ, у принципі, теж був частиною цього гігантського радянського проекту, але щось із нього залишилось.

Якими ми будемо після війни?

Усе ж таки, давайте трішки помріємо. Я завжди, навіть у найскладнішій ситуації намагаюся бути оптимістом, але поки оптиміста немає вдома, приходять другий, інший, і в нього набагато все чорніше, дуже часто саме він пише рядки, поки оптиміст філонить.

Тому я не вірю, що в якийсь момент тумблер переключиться і всі почнуть радіти перемозі. Почнеться якась інша війна, в іншій площині: за владу, за політичні впливи, за те, хто як донатив, хто як воював, хто як допомагав.

Нам притаманно мобілізуватися в складний момент, неймовірними зусиллями волі за волосся витягувати себе з болота й давати лящів усім ворогам, і водночас ми починаємо сваритися всередині. Тож є багато поганих речей, які робить не русня, а ми самі. Звичайно, це часто відбувається тільки в якомусь фейсбуці, але є дуже багато неприємного, що неможливо забути. Як-от кейси з поліцією, які кошмарили ЛГБТ-спільноту. Дуже сильно хотілося б, щоб ми не втратили оцей запал, який, у принципі, всю країну зараз і тримає, і не дає нам починати ці внутрішні чвари. Дуже хочеться, щоб він тримався якомога довше. Ну, а там уже нове покоління підтягнеться і в них будуть свої тренди, і вони вже роз'ятрювати старі рани не будуть. Ми все далі відходимо від цієї страшної імперської машини, і я дуже щасливий, що молоде покоління вже не буде знати цитати із радянських мультфільмів і комедій, які треба було обов'язково дивитися на Новий рік. Що воно не знайде рецептів салату олів'є і «сельодки» під шубою, а будуть сучасні кухні й те, що вже вони звикли їсти. І зустрічаючись за кордоном, можливо, з якимись своїми однолітками з росії, вони перестануть сприйматися всіма іншими як один народ.

На порозі дому буття

Нотатки про дозволене й заборонене

Олександр Стукало, мовознавець, редактор, Київ – Прага

Повномасштабна війна, що триває вже півтора року, для багатьох стала приводом переосмислити свою ідентичність і відмовитися від російської мови та культури на користь української. Ті, для кого російське було ностальгічним, особистим і давно знайомим, а українське, навпаки, — новим, незвіданим і почасти чужим, почали щодня бачити тіньові сторони свого дотеперішнього вибору — і поволі українізувалися. Цей процес незворотний; російсько-українські відносини вже, на щастя, ніколи не будуть такими, як колись, а отже, українську мову чекає ще більше новонаверненців. Як до них ставиться мова і її носії? Поміркуймо разом.

Більшість тих, хто зараз переходить на українську мову, так чи інакше вчили її в школі, але рідко послуговувалися нею в житті. У школі вчать саме літературний варіант і майже не розповідають ані про територіальні (говірки, діалекти), ані про розмовні, ані про соціальні (сленг, жаргони, арго тощо). Шкільне поняття української мови — це передусім поняття літературної мови, спертої на правопис, словники й довідники. Ті, хто не говорив українською мовою вдома, вчили її на уроках саме такою. Для них мова дорівнювала літературній мові, і лише перегляд дубльованих іноземних фільмів чи мультфільмів прочиняв двері до варіацій і дарував приємне зачудування: отже, веселі, незвичні, прикольні, старі, бабусині-дідусеві слова теж пускають у високе мистецтво?!

Українізуючись, дехто несе з собою давно засвоєне шкільне бачення мови; дехто ж, навпаки, чекає від нових просторів свободи й нових можливостей.

За душі новонавернених одвічно змагаються представники двох підходів до розвитку мови — прескриптивного (приписового) та дескриптивного (описового).

Прихильники першого вважають забороненим усе, що прямо не дозволено (правилами чи словниками). Оскільки правила чи словники найчастіше описують літературну мову, вона й стає для прескриптивістів бажаним варіантом побутування мови загалом і мови новонавернених зокрема. Слів, яких немає в словниках, прескриптивісти радше не вживатимуть. Стилїстику і слововжиток вони намагаються увібгати в рамки порадників і довідників типу «Неправиль-

но – правильно» чи «Як ми говоримо» (бо правопис і орфографічний словник їх не регулюють).

Прихильники другого підходу вважають дозволеним усе, що прямо не заборонено. Вони сприймають мову в усій її багатоманітності, бо не бояться незвіданих і неврегульованих територій. Вони знають, що словник — це дуже вибіркова й часто суб'єктивна фіксація мовного арсеналу станом на певний проміжок часу, тому більше довіряють синхронним і діахронним корпусам — великим оновлюваним базам даних, де зібрано живомовний писаний і усний матеріал, а також додано теги й розмітку, що спрощує текстовий пошук. Стилістичні поради для них — не більш ніж компендіуми чийось особистих уподобань, нехай навіть спертих на певний лексичний матеріал.

На перетині цих двох підходів розвивається реальна чи уявлена мовна норма й ціннісне сприйняття всіх елементів мови — не лише літературного її варіанту, а й живих діалектних та соціальних видозмін.

Як зустрічають новонаверненців прескриптивісти? На вході в дім буття представники цієї категорії видають мовним неофітам одразу всі можливі списки заборонених слів і конструкцій, небажаних для вжитку запозичень і кальок — і вводять у їхнє життя обов'язкове поняття суржику, що має замінити відсутні діалекти та соціолекти. Списки формуються вічно й постійно видовжуються завдяки особистим ідіосинкразіям, параноям і вподобанням. Жити в такій зарегульованій і стриноженій мові важко, але комусь заходить: у школі ж учили, що мова складається з правил, то ось вони і є — правила. Усе, як у школі.

Згодом такі новонаверненці починають виправляти інших і сіють зерна приписовості ревно, повсюдно й щедро. Оскільки в правописі, словниках та інших рекомендованих Інститутом української мови джерелах нема й десятої частини цих обмежень, уся їхня залізно-строга система

тримається на вірі й бездоказовій упевненості. Це мова як релігія, мова як утаємничення, мова як обраність.

Дескриптивісти простіші. Вони показують неофітам, що де лежить, і пояснюють, що й коли може знадобитися, знайомлять із корпусами й запрошують долучатися до мовотворення. Не приховуючи легкого роздратування через відставання кодифікації від реального вжитку мови, вони, проте, демонструють, що цей недолік легко використати собі на користь: усе, чого немає в словниках і правописі, може писатись як завгодно, аби тільки зрозуміло. Щиро ненавидячи поняття суржику, дескриптивісти показують, як розвивається мова на перетині різних медіа в глобальному світовому селі, зацікавлено придивляються до запозичень і роблять ставки, скільки років протримається в мові слова «крінж» чи «бледіна». Це мова як простір можливостей, мова як розвиток, мова як дзеркало світу.

Звісно, серед новонавернених є дуже різні люди. Комусь більше подобається строгість і регульованість, а комусь свобода й розвиток. Шкода тільки, що першим часом на шляху трапляються самі дескриптивісти, а другим, навпаки, — прескриптивісти. Дім буття від таких зіткнень стає раптом непривітним, а якщо ти в ньому недавно, то й поготів. Може, комусь і хочеться знову вийти — але зовні останнім часом якось зовсім незатишно. А оскільки жодна з двох категорій не збирається зливатися з іншою, усім доведеться точніше таргетуватись і активніше самопіаритися. Боже милий, скільки чужорідних запозичень. Сподіваюся, ви на боці дескриптивістів?

Як «Відблиск» Валентина Васяновича поєднує непоєднуване

Юрій Самусенко, Київ

Режисер, сценарист, оператор та продюсер Валентин Васянович у своїх фільмах нерідко працює з екстремальними темами. Його остання стрічка «Відблиск» є спробою досягнути психологічний стан людини, яка повернулася з полону. І якщо у 2021 році її називали актуальною, то сьогодні вона переходить цю межу і стає помічною для воїнів, які повертаються з фронту додому й переживають невимовні емоції.

Цивільний хірург Сергій (блискучий Роман Луцький у головній ролі) проживає не найприємніший період: емоційна й фізична дистанція з донькою, розлучення з дружиною, у якій з'являється новий чоловік (не менш чудовий Андрій Римарук). Коли донька запитує Сергія, чому ж тато не на фронті, коли новий мамин залицяльник стріляє на передовій, у головного персонажа закріплюються сумніви щодо своєї потрібності вдома.

Й ось уже камера разом із глядачем рушає в дорогу з головним героєм, щоб зрозуміти, як ця дорога повертає не туди. Сергія беруть у полон. Під тиском тривалих тортур він не ламається, втім, йому й нема що розповісти проросійським бойовикам. Тож чоловіка відпускають на роботи, які нічим не поступаються психологічним тортурам, адже Сергію доводиться спалювати тіла. Й одне із цих тіл йому до болю знайоме — про нього доведеться розповісти вдома дружині (або ж ні).

Коли на обміні протагоністу вдається нарешті потрапити в рідний Київ, дистанція з донькою не змінюється в кращий бік, а навпаки, поглиблюється. Питання смерті тепер стоїть гостріше: дочка, побачивши слід від розбитого птаха на вікні, просить батька пояснити це поняття. І питання, яке мучить Валентина Васяновича, так і висітиме в повітрі незграбним мовчанням, що залишається і з глядачем після перегляду.

Васянович неодноразово зауважував в інтерв'ю, що знімає фільми для західної аудиторії — швидше як наслідок не-

зацікавленості українського глядача його фільмографією. Зрештою, «Атлантида» ледве змогла зібрати два мільйони гривень, що не для немасового українського кіно непоганий результат. Тож закономірно, що «Відблиск» досі не вийшов в український прокат, але подеколи з'являється на різних фестивалях.

Більший інтерес до нового фільму Васяновича був на прем'єрі Венеційського міжнародного кінофестивалю, де стрічку показали в основному конкурсі. Це вперше український фільм увійшов до головної програми після «Чутливого мільйонера» Кіри Муратової в 1992 році (не враховуючи «Пофарбованого птаха» в чехо-словацькій копродукції, але з російським актором). І зацікавленість італійців проявляється не стільки в контенті українського виробництва, як у самотньому стилі самого Васяновича, який вмів, як ніхто, знімати довгими кадрами. Це допомагає глибше зануритися в проблеми героя. І, на відміну від «Атлантиди», ці проблеми загострюються, тому й кадрів стає менше. Інформація на екрані неначе конденсується, щоб зробити глядачу боляче.

Власне, «Відблиск» цінний не стилем та історією, а увагою до деталей, які формують болісний світ головного героя. У ньому поєднується і дитячий сміх під

час розважальної гри, і крики полонених, яких допитують, катуючи струмом. Васянович не пробує протиставити ці події та емоції, але вкупі вони показують абсурдність фронту, полону й загалом світу, у якому смішне завжди ходить попід руку зі страшним.

Тож для якіснішої драматургії і зображення цього непеєднуваного поєднання режисер запросив уже професійних акторів, а не лише тих, хто волонтерив та воював під час АТО (як було з «Атлантидою»). Для «Відблиску» залучили й консультації колишнього військового полоненого й письменника Станіслава Асєєва, який написав «Світлий шлях. Історія одного концтабору» про своє перебування в «Ізоляції».

На Rotten Tomatoes, що збирає оцінки кінокритиків, утримується оцінка в 95% зі 100%, і за відгуками преси можна зрозуміти, що Васянович виконав свою функцію. Це все ще крик про те, що російсько-українська війна триває. І хоч кілька критиків називають фільм «вимогливим», він також і «сповнений надії та роздратування». Васянович досі намагається знайти красу там, де її ніхто не шукав і навіть не пробував шукати. Його спроби завершуються монументальним кадром-катарсисом, у якому біль римується з любов'ю. І «Від-

блиск» не виняток, адже тут усе-таки можна знайти вихід — навіть коли здається, що вийти з пекла неможливо.

Імовірно, це кіно стане етапним у фільмографії режисера, але точно не головним. Він уже готує картину-антиутопію з гучною назвою «За перемогу!», у якій зобразить недалеке майбутнє після перемоги із президентом-популістом. «Головний герой — режисер, а в центрі уваги — кіноспільнота», — розповідає Валентин в інтерв'ю Espresso TV. І знову каже, що непрофесійні та професійні актори зйдуться разом на знімальному майданчику.

Помітно, як Васянович після документальних фільмів про свою родину поступово рухається до знайомих тем. У «Відблиску» навіть зіграла його донька, яка в одній зі сцен падає з коня. «Я не знаю, чи зміг би отримати такий результат, якби це не була моя дочка», — зізнається режисер UA: Суспільне. І глядачі після перегляду «Відблиску» теж замисляться: чи вдалося б це кіно, якби його зняв не Васянович.

У підмурках мистецької виставки під час війни

Юлія Карпець, Київ

Фото: з архіву виставки. Серія "Цвітіння та біль", авторка Еліза Мамардашвілі, фотограф Євген Нікіфоров

Із 1 червня до 2 липня тривав проєкт «Ти як?», виставка мистецьких робіт українських художників про досвід 2022 року, створений Українським музеєм сучасного мистецтва, платформою культури пам'яті «Минуле/Майбутнє/Мистецтво» та національним центром «Український Дім». Куратор(к)и мистецької частини — Єгор Анцигін, Ольга Балашова, Галина Глеба, Юлія Карпець, Анна-Марія Кучеренко, Катя Лібкінд, Тетяна Лисун та Олександр Соловйов — запросили глядача пройти зворотний шлях: від сьогодні до перших декількох тижнів повномасштабного вторгнення, згадати себе в кожному з цих періодів і сприймати твори як документи станів інших людей у цей час. У своєму есеї співкураторка Юлія Карпець міркує про метаморфози мистецтва та пам'яті протягом року створення проєкту, про мистецтво як місце зустрічі з досвідом іншого.

Упродовж червня, коли діяла виставка, були опубліковані численні відгуки, серед них — рецензії, у яких вдалося ослівити певні настроєві та смислові прошарки виставки «Ти як?». Я ж говорю з позиції кураторки, чия роль рафінувалася протягом року роботи над задумом виставки, тому почасти сторонньої спостерігачки за творчими та інституційними перипетіями, адже спершу я лише асистувала та створювала конспекти мистецтвознавчих розмов, стихшено слідкуючи за їхнім розгортанням. У цьому тексті мені важить розповісти певну внутрішню хроніку та

терапевтичну складову проєкту для його авторів.

Зустрівшись наприкінці серпня 2022 року, кураторки Архіву мистецтва воєнного стану та колеги й колежанки з «Мистецького Арсеналу» насамперед потребували розмови про злами та зшитки, які сталися в мистецьких практиках від повномасштабного вторгнення. Реальність натоді насувалася на митця, так що сюрреалістичні образи видавалися відповідні дійсності; оголювалися істини, так що ми напевне знали, де шукати любові, а де смерті; щоденникова мистецька практика

та прості медіа стали наріжними в потребі відгукнутися, зафіксувати, втримати світ. Це лише деякі прикмети змін у мистецтві, які, на перший погляд, безсторонньо та легко вдалося ослівити. Однак мистецтвознавчому аналізу передувала чуттєвість: наша зустріч з образом, створеним як враження від певної події, розглиблювала розмову та викликала до життя наші власні спогади про відгинки війни. Наше пам'ятання не було однако-вим, півтони болю та спогадів мінилися, а ми продовжували щотижневі зустрічі з мистецтвом воєнного стану, які тривали навіть під час осінніх, зимових обстрілів міської інфраструктури та блекаутів. На цьому етапі мені важило безпосередньо доєднатися до розмови, мимоволі досліджуючи «достатність» внутрішнього відгуку кураторської групи для того, аби певна робота увійшла до експозиції.

Наприкінці осені до кураторської команди долучилися художники Єгор Анцигін та Катерина Лібкінд, разом із ними окреслювалася сценографія глядацького шляху п'ятьма поверхами «Українського

дому». Свідомо я кажу «шлях», а не «експозиція», адже наша інтенція полягала у відтворенні шляху, спільного для митців та українського суспільства загалом. Так почала набувати ваги хронологія воєнних дій, час, який ми прагнули втілити просторово, зробити його осяжним, вийнявши з пам'яті. Цей шлях ми почали окреслювати самими нашими обговореннями, зустрічами з візуальними образами та власними чуттєвими відгуками. Понад те, ми прагнули подібної зустрічі глядача з мистецтвом, аби глядач мав простір розширитися, діалогізувати власне відчуття та зустрітися з різноманітними досвідами інших; аби нагадати про емпатійність, яка залишає в собі останню можливість людяності.

У тривкій та майже інтимній взаємодії з мистецтвом найбільше я спогадувала відтинок весни 2022: натоді впродовж одного місяця я встигла змінити сім міст, поки не почула певності в тому, що можу зупинитися та розширитися; по тому відчувала стільки любові до рідної країни та болю за нею. Зосібна спогадувала в серії

фотографій «Цвітіння та біль» Елізи Мамардашвілі. Еліза — художниця з Харкова, у цій роботі вона працює з темою евакуації. На світлинах зображено ландшафт весняного зеленового лісу, який миготить із вікон евакуаційного потягу. Власне, звужений коридор, у якому було експоновано роботу, передає відчуття стисненості та швидкості, що підхоплює тебе, не лишаючи можливості зупинитися та поглянути на цвітіння. Пейзаж стрімко міниться та натякає, що ця весна не для тебе: зараз неможливо милуватися нею, а лише рятуватися від обстрілів. Відтак біль означений тут чорною тушшю — канонадами артилерії, які долинують до пасажирів евакуаційного потягу та роблять цей пейзаж чорнотним. Ці звуки плінуть світлинами як музика, у начерках збережені музичні засоби виразності, як-от ритм, гармонія та динаміка.

Колективні мистецькі практики є терапевтичними в спробі осягнути зрушення реальності, їхня мимовільна інтенція — винайти нові способи співбуття. Це нагадує ритуал, який перетворює світ наново в нероздільності поруху, слова та візуального образу, загоюючи відкриту рану. Команда проєкту опинилася серед такої співдії.

Аби оприсутнити ці та інші твори, з'єднати їх у примарну хронологічну цілість, команда наблизилася до етапу монтажу, коли інтелектуальна робота перетворилася на мануальну, коли спогади проминали не тільки в мові, але й під час того, як руки тримали фотографії, розмотували полотна, оформлювали роботи в багети, зрештою, лаштували їх у просторі, тим втілюючи його. Під час цього процесу оприявилася моя внутрішня необхідність прямої взаємодії з мистецтвом, у яку я беззастережно вступила. Взаємодія із живим (присутнім) візуальним образом — це поле свободи та уяви, яка на крок у майбутньому.

Готувати таке поле для глядача, супроводжувати його тут стало для мене та всієї кураторської команди найбільш відпові-

дальним та делікатним завданням. Здається, його виконання стало можливим завдяки тому, що спершу ми самі опинилися в ролі «глядача», адже було неможливо одразу ословити, чому певний твір «працює», надати інтерпретацію. Цитуючи Сьюзен Зонтаг, нам потрібна була «еротика мистецтва, а не герменевтика», тобто не безпорадне тлумачення, а рецептивна естетика, ґрунтована на відгуку та чуттєвості уяви, пам'яті, тіла.

«Я і Фелікс» Ірини Цілик: танці навколо склеєної пам'яті

Юрій Самусенко, Київ

Перший тизер іще тоді недознятого фільму Ірини Цілик «Я і Фелікс» показував танці письменника Юрія Іздрика в радянській «хрущовці», які швидше надихали, ніж навювали розпач. Це мало бути кіно про українські дев'яності. Сюжетний імпульс йому подарувало першоджерело — роман Артема Чеха «Хто ти такий?». Фільмові подарував імпульс і сам Артем Чех, ставши співсценаристом разом із дружиною, Іриною Цілик.

Роман, як і стрічка, має багато гачків, які чіпляють глядача. Це історія знайомства і дружби підлітка Тимофія із «хлопцем» своєї бабусі Феліксом, який, по суті, заміняє йому батька. Їхнє знайомство відбувається в дев'яностих — непростому часі для обох, адже Фелікс пройшов радянсько-афганську війну, а Тимофій лише відкриває для себе світ через будні перших днів української незалежності.

Зв'язок між Феліксом і Тимофієм триває і в наш час — несвідомо — через спогади вже дорослого Тимофія, який мусить тепер пройти свою війну — російсько-українську. Й оскільки стрічка знімалася до повномасштабного вторгнення росії, вона має болісно актуальну тему нерозривності поколінь, які, якщо й не бачили Голодомору чи катастрофи на ЧАЕС, усе одно несуть на собі відбиток воєн та революцій.

У рецензіях «Я і Фелікс» часто називають духовним або й буквальним продовженням попереднього документального фільму Ірини Цілик «Земля блакитна, наче апельсин» про родину з Красногорівки, яка близько із лінією зіткнення намагається нормалізувати життя творчістю. Насправді ж здається, що Цілик радше вгадує цим зображенням нашу сьогоднішню реальність, а вже ігровим дебютом, імовірно й на жаль, передбачає майбутнє.

у якому буде чимала кількість чоловіків та жінок із ПТСР.

Її оця впізнана реальність — найпотужніший гачок, за який можна зачепитися, адже ми всі живемо в час, коли танцювати макабричні танці у квартирі під сучасну музику, затагуючись цигаркою, здається не таким уже й дивним заняттям. Це той епізод, який вивільняє емоції, але водночас не романтизує хворобу. Що цікаво, романтизація — узагалі останнє, що притаманне стилю Ірини Цілик. Вона також не робить своїх персонажів бридкими. Їхні вчинки здаються цілком звич-

ними й нормальними, навіть коли Фелікс навчає хлопчика «військових справ».

Не остання роль у цій неромантизації належить акторам, які стовідсотково потрапляють у свої типажі. Зокрема, це стосується Юрка Іздрика, який еkleктично та без надмірної експресивності втілює образ колишнього солдата. Він не може знайти собі місця в сучасному світі, а його унікальність римується з реальним образом Іздрика, який посідає ключове місце в сучасній українській літературі.

Тимофія ж грають одразу три актори впродовж трьох різних періодів часу: Андрій Чередник, Владислав Балюк та Володимир Гладкий. Наймолодший Андрій, власне, син Ірини й Артема, прекрасно цілить у вступ. Він ще нічого не розуміє, швидко вхоплює настанови Фелікса і стає очима глядача, який поринає в травматичну історію, ще не знаючи, наскільки болісним може бути фінальний кадр.

Владислав Балюк охоплює, мабуть, найбільше екранного часу і з'являється у фільмі, коли треба показати coming-of-age драму. Це найбільш несподівана частина,

адже тут Цілик демонструє дискотеки, побачення на горищах та, по суті, створює перший великий український кінороман про дорослішання. Чимось він схожий на «Стоп-Землю», коли є щемка невпевненість, але режисерка переносить це почуття і страх осуду в доросле життя Тимофія. Тут у кадр виходить Володимир Гладкий, який уже символізує дорослого хлопчика, кількома секундами показуючи, як швидко та несподівано для себе перетворюється на Фелікса.

Реліз цього фільму відбувся доволі сумно, адже війна забрала в драми Цілик потужну фестивальну історію, надавши пріоритет іншим речам. І хоч кіно потрапляє на міжнародні фестивалі, дедалі рідше його можна побачити в конкурсних програмах. Утім, там, де показують «Я і Фелікс», відчувається порозуміння з наративами фільму, влаштовують дискусії, часто згадують тло дев'яностих, яке насправді не визначальне у стрічці.

Цю добу Цілик зображує через музику, інтер'єри, костюми та обличчя перехожих, які на блошиному ринку продають різний дріб'язок. На відміну від інших українських фільмів, які теж працюють із дев'яностими, тут немає потужних ресурсів, змістовного відтворення, але якоїсь миті доба непомітно змінюється на іншу — і те відчуття її важливості, яке було на початку, зникає.

Новий герой кіноповісті вже не має часу танцювати із цигаркою в роті. Його пріоритетом стає захист держави — і дай Боже, щоб поради Фелікса не знадобилися. Сумна іронія в тому, що один із попередніх романів Чеха «Точка нуль» закінчувався бажанням оповідача написати книжку про наступність поколінь у війні, чим, власне, і став «Хто ти такий?». А тепер, після напівавтобіографічного першоджерела, Артем знову взяв до рук зброю, повторюючи шлях свого персонажа. Тому це кіно з подвійним дном, у якому вигадка тісно переплетена з реальністю, що й додає сильних емоцій, які переживає глядач наприкінці.

РЕЦЕНЗІЇ

«Дорости» до рожевої шуби: інсайти про дорослішання від Ірини Славінської

Славінська І. Невже доросла? — Харків: Віват, 2023. — 336 с.

Пам'ятаєте, десь на початку двотисячних дуже популярними були енциклопедії для дівчат та підлітків, наприклад, «Дівчинка на всі 100%» чи «Енциклопедія для юних леді»? Здебільшого з рожевими обкладинками й замисленими дівчатками на них. У книжках були поради щодо гігієни, поведінки, краси, моди, спорту, кулінарії — вони існують і досі, хоч, напевно, уже втратили пік своєї затребуваності. Не в останню чергу через те, що багато інформації в переважній більшості таких книжок є не просто неактуальною, а відверто шкідливою. Дівчинці змалечку нав'язують певні патерни поведінки чи стереотипно жіночі заняття, вчать її відповідати очікуванням патріархального суспільства і прагнути до недосяжного ідеалу, хоч на одній сторінці разом із гаслами «ти унікальна, треба любити себе такою, яка є» вживаються поради, як вивести веснянки чи приховати кілограми за допомогою одягу.

Книжка Ірини Славінської теж має рожеву обкладинку й написана для юної аудиторії. І знаєте, що ще ріднить її із цими

енциклопедіями? Більше нічого, і це прекрасно, адже в ніші літератури для жінок і про жінок з'явився здоровий погляд на дорослішання. Навіть із погляду прийняття і нормалізації авторкою яскравого кольору фуксії, який у суспільстві давно маркований «дівчачим» та «несерйозним» (і вона зробила це ще до того, як фільм «Барбі» вийшов на екрани і світ охопила рожевоманія). У книжці зібрано роздуми авторки про своє життя і поради, якими вона б хотіла поділитися із собою 18-річною. Тут є кілька розділів, присвячених дорослішанню, оточенню, тілу, реалізації.

Наріжне питання, як уже зрозуміло з назви — дорослість, що це таке та коли

вона настає. За даними досліджень, уніфікованого віку, у якому людина повністю дорослішає, не існує. Звісно, фізіологічні зміни є: зупинка росту, закінчення формування префронтальної кори мозку й ще багато різних процесів у організмі — від них нікуди не дітися. Клінічний академічний психіатр Пітер Джонс, професор Кембриджського університету, називає середню цифру — 30 років. Та для кожного й кожної етап психологічної зрілості приходить у різний час. Хоч юридично дорослою людина в Україні стає у 18, а зі зміною соціальної відповідальності настають і зміни в характері людини та її самоприйнятті.

Книжка інтерактивна. Тут є і к'юар-коди із записами цікавих лекцій, і питальники, і вправи для роботи над собою, книжкові та кінорекомендації. У кожному з розділів є коментарі від експертів — професійних психологинь, лікарів, юристок, — які розповідають корисну інформацію про здоров'я, протидію насильству, психологічні практики, корисні контакти, куди можна звернутися по допомогу в різних складних ситуаціях. Велика увага приділена воєнним реаліям, адже книжка вийшла під час повномасштабного вторгнення росії. Авторка згадує працю історика Тоні Джадта «Після війни», де він, зокрема, розглянув соціальні трансформації і зміни місця молоді в суспільстві, що відбулися після Другої світової. Авторка переконана, що зараз ситуація повторюється — більшістю проактивної частини суспільства теж стала молодь. А ще Славінська не декларує свою правоту чи експертність, вона прямо каже, що не знає, як це — бути 18-річною у 2020-ті, лише описує свій досвід — 18 у 2004-му.

Чи є ця книжка панацеєю від помилок юності? Звісно, ні. Авторка неодноразово говорить, що якби в неї була можливість поділитися інсайтами із собою 18-річною, це нічого б не дало. Молоді люди часто максималістичні та категоричні, тож до порад прислухаються неохоче. Такою була вона. Такою, у цьому немає сумніву, є частина читачок цієї книжки. І це нормаль-

но. Кожна людина змінюється з плином часу, набирається досвіду, стає кращою версією себе. Книжка Славінської якраз про зміни. Це одночасно й погляд збоку, і розмова, і монолог. У неї неймовірний заспокійливий вайб. Цільова аудиторія книжки насправді не має граничного віку. Соціальні стандарти диктують, що до 30-ти треба досягнути того загадкового успішного успіху. Проте обставини не завжди складаються сприятливо. А книжка Славінської заспокоює. Адже якщо вдалося Ірині — знайти своє місце в житті, досягнути мети, зрозуміти нарешті себе — то вийде й у кожній з нас. І неважливо, станеться це у 18, 30 чи в 50.

Діана Підбуртна, Київ

Втеча в безтурботність

Андрій Любка. Щось зі мною не так. — Чернівці: Видавець Померанцев Святослав, 2022. — 256 с.

Книжка «Щось зі мною не так» була завершена ще за кілька місяців до повномасштабного вторгнення, а побачила світ у серпні 2022-го. Уперше за кілька років автор повернувся до формату збірок; частина оповідань — реальні історії, а щось — автобіографічні вигадки. З одного боку, в інтерв'ю з торішнього туру авторів Meridian Czernowitz Андрій повторює, що тексти в цій книзі сьогодні, зважаючи на війну, стають другорядними та неважливими. З іншого боку, саме зараз «Щось зі мною не так» отримало найкращу мету — відволікти суспільство від зовнішніх негараздів. Часом усміхнутися, буває — вголос похихотіти, замислитися, а іноді — посперечатися з оповідачем. Ця книжка попри все є актуальною, адже виступає тою лінвою, за яку можна схопитися і відчутти довоєнну легкість.

Лейтмотивом текстів Любки лишаються мандри. І хоч у творчості автора чільна позиція відведена Балканам, серед 59 оповідань у «Щось зі мною не так» трапля-

ються і згадки Канади, США, Німеччини, Італії, Польщі, Лівану. «Прагнення їхати світ за очі таке потужне саме через те, що кордони закриті», — у творі це поки що пов'язано суто з глобальним пануванням ковіду. Водночас Андрій передчуває насущного враження, що наш світ летить шкереберть. Любці дошкуляє теперішній стан справ у державі: населення, що цурається української мови, економічні кризи та плачевний стан системи охорони здоров'я, депопуляція: «Люди помирають, ідуть, зникають — і пуста, достоту як сипучий пісок, поволі поширюється, підкрадаючись усе ближче до тебе. Аж поки не настане час, коли тут не залишиться нікого».

У книзі поєднуються міркування щодо недалекого майбутнього, аналіз минулого (тексти про історію рідного для автора Закарпаття, наприклад), звички Андрія, його книжкові традиції та буденні спостереження. Попри факт укладання збірки ще до початку великої війни, питання, порушені в оповіданнях, не втратили значущість і зараз. До прикладу, текст, заголовок якого збігається з назвою книжки, оповідає про ностальгію автора за різними періодами свого буття. Іноді ми відчуваємо потребу повертатися в уже

прожиті, часом давно забуті місця та обставини. Це може бути старий район, де колись мешкали, автобус, яким добиралися до університету, чи перукарня, де не раз стриглися за 40 гривень. Сьогодні українці не завжди мають змогу відвідати свої місця ностальгії чи то пак, сили. Водночас сьогодні ворогу найважче відібрати спогади — тим вони й цінні. На таких згадках передовсім і збудована книжка «Щось зі мною не так». Вибрані зустрічі, численні мандрівки, чи, більш неочікувано, окремі 4 сторінки, присвячені тузі за старими шортами автора. Бо які ж то, на думку Любки, були шорти! Плями на них заміняли магнітики з подорожей, мали свою історію та викликали, звісно ж, спогади — і так по колу пригадування...

Автор акцентує, що не переосмислює, а тільки пізнає Шевченка («Як можна переосмислити щось, що ніколи нормально й не осмислив?»), й Андрій це робить шляхом прочитання канонічних творів письменника та трьох його біографій («Як він жив!»). А ще Любка уявляє Мілана Кундєру в басейні, а Григорія Сковороду — у київському метрополітені. Усе це достатньо гармонійно поєднується з розповідями письменника про своє коріння, дитинство та юність, ставленням до серіалів чи до «Улісса» Джеймса Джойса. Автор формує свою філософію, вигадує пристрій для виміру рівня пафосу, а також створює нові слова, як-от в оповіданні «Батьковію». Андрій вигадує це поняття на протиставлення іншому — дитиніти. Цими процесами письменник описує свій стан під час та після вагітності дружини. Бо хоч дитина і впливає на неймовірну працездатність Любки, автор підсумовує, що насправді не він вчить дитину жити, а навпаки. Андрій, намагаючись перейняти на себе архетипну роль батька, «заходився воювати з вітряками». До речі, це можна вважати ремінісценцією до обкладинки збірки, на якій використано картину Матвія Вайсберга «Санчо. Оммаж Гюставу Доре».

Письменнику також важливо занурюватися в більш серйозні теми. Напри-

клад, Любці, як автору чернівецького видавництва, небайдужа доля Пауля Целана, поета з Буковини. Вічний біженець: Бухарест, Відень, Париж, — але незадовго до самогубства поет описує бажання повернутися під «буки його батьківщини». Нині, коли чи не всі українці відчули на собі чи на своєму оточенні як це — тікати по прихисток, історія Пауля резонує як ніколи. Заразом Андрій, мешканець Закарпаття, ще до повномасштабного вторгнення росії відчув потребу описати складну долю поета із сусіднього до себе регіону. Родзинкою «Щось зі мною не так» є якраз дата виходу збірки. Книжка встигла зафіксувати погляди, думки й настрої довоєнного часу.

Невелика за обсягом, нова книжка Любки відіграє багато ролей: туристичний путівник, джерело щоденної мудрості, гайд із виходу з незручних ситуацій, культурні нотатки та роздуми про майбутнє. Такий мікс урешті не різь очі, цілком навпаки: збірка стає своєрідним підручником для різних життєвих випадків. «Щось зі мною не так» дарує передовсім розраду та бажання дізнаватися більше про світ, що суголосно з іншими книжками Андрія Любки.

«Ми вийдемо з цієї війни іншими людьми»: хроніки вторгнення від Олександра Михеда

Позивний для Йова. Хроніки вторгнення. / Олександр Михед. — Львів: Видавництво Старого Лева, 2023. — 344 с.

«Я хочу це все забути. Я хочу цього ніколи не забувати»

Позивний для Йова — це книжка особистого досвіду. Уперше після дебютного видання «АмнезіЯ» (2013), аж у дев'ятій книжці в доробку, Олександр Михед повертається до рефлексії над власними

відчуттями і станами. І знову метою написаного є запам'ятати. Та якщо юний письменник прагнув вловити власні тривкі відчуття тут-і-тепер, часом максималістські й незрілі, то нова книжка стає щоденником воєнного досвіду зрілої особистості. Автор будь-що намагається зафіксувати пережиту травму російського вторгнення в його дім. В INTRO Михед пише: «Ця книжка про те, що неможливо забути. І пробачити».

«Ми вийдемо з цієї війни іншими людьми. Весь мій попередній досвід, крім письменницького, здається зайвим і непотрібним», — каже Михед, і пригадується, як у лютому 2022-го наші доти цінні вміння та навички раптом стали неактуальними. У «Позивному для Йова» письменник описує, як переживає втрату минулої ідентичності й нашарування нових — ідентичності чернівчанина чи військоволужбовця ЗСУ: «Я хочу новими досвідами забити всю ту реальність, що існувала до цього, ніби татуванням, яке перекриває старий шрам».

Михеду вдається розповісти про гігантський хаос відчуттів, які переживали і продовжують переживати всі українці — неспинну внутрішню тривогу, неможливість планувати далі, ніж на кільканад-

цять хвилин уперед, нестерпну ненависть до ворога, а з ними — бажання робити ще й ще аж до перемоги та незмірну жагу жити й боротися за себе і свою країну. І все це щиро, без зайвого пафосу.

Окремими розділами в книжці представлені чотири розмови з важливими для Михеда людьми — кіборгом Євгеном Терещенком, журналістом Євгеном Спіріним, художницею Ларисою Яковенко та матір'ю письменника, літературознавицею Тетяною Михед. Ці тексти подані у форматі дуже приватних та емоційних історій, сповнених болючого досвіду проживання війни.

Іншим елементом, який доповнює структуру книжки, стають розділи з назвою «Уламки хронік». Вони описують вибрані злочини росіян проти українців. Трагічні фрагменти із життів сотень і тисяч людей постають свідченнями про воєнні злочини росії. Від початку повномасштабного вторгнення ведення хроніки травм українців стало життєво необхідним для письменника. Упорядкувати Михедів особистий архів російських воєнних злочинів на території України допомогла правозахисниця Роксолана Гера.

Михед роздумує, чи могла література підготувати нас до цієї війни. І зрештою

знаходить відповідь: із цим завданням могла би впоратися тільки література про геноцид. Адже воєнні злочини росіян проти українського народу є нічим іншим, як геноцидом, спрямованим на знищення екзистенційної ідентичності українців, злам звичного устрою життя і свідомості. Так, із «Позивного для Йова» можемо зібрати добірний перелік книжок про геноцид і етнічну травму. Серед них — монументальна праця про природу правопорушень «Геноцид: Вступ до глобальної історії» Адама Джонса та книжка Маріанни Гірш *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust* — про те, як наступні покоління «пам'ятають» травми своїх попередників.

Наостанок спробуймо розібратись, чому Михед «добирає» позивний для Йова. Біблійна історія про Йова, якого також звать Багатостраждальним, вражає: на його долю випало безліч випробувань, але віра Йова в Бога залишалася неухильною. Так само й українці переживають щоденне випробування віри, так само й нам день у день доводиться проживати сотні трагедій наших земляків. До якої межі ми витримаємо? Які страждання нам ще належить знести?

Наталія Колегіна, Чернівці – Київ

MINISTERSTVO
KULTURY

„Український журнал“ www.ukrzurnal.eu

Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині; № 6 (159), 2023, рік вісімнадцятий
Видано у Празі; подано до друку 15 жовтня 2023 р.; видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz

Редколегія: Петро Андрусечко (головний редактор); Прага – Ленка Віх (керівник проекту), Яна Прокоп'юк, Богдан Копчак, Інна Біланін;
Київ – Юлія Озен, Настасія Євдокимова; Познань – Катерина Шестакова; коректор: Надія Іздрик; верстка:
Ондра Гулеш; дистриб'ютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР. За достовірність викладених фактів відповідає автор статті.
Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову.
Реєстрація: MK ČR E 16026; ISSN 1802-5862

